

Kronika uništavanja arheološkog lokaliteta Gradina u Gorjanima

UDK: Boras 908 (497.5 Gorjani) "04/14"

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Jelena Boras

Muzej Đakovštine Đakovo

U radu se kroz povijesne izvore, arhivske dokumente i fotografsku građu obrađuje proces devastacije arheološkog lokaliteta pod lokalnim toponimom „Gradina”, koji se nalazio unutar prostora srednjovjekovnoga utvrđenog kompleksa naselja Gore/Gare u selu Gorjani. Riječ je o istaknutom brežuljku na kojemu su se nalazili arhitektonski ostatci zgrade ili kompleksa, čiji su temelji bili zidani kamenom. Krajem 19. stoljeća kamen s Gradine iskopan je i prodan, a proces se, čini se, nastavio i u prvoj polovici 20. stoljeća. Nakon što su uklonjeni arhitektonski ostatci i kamena sirovina, zemljani brežuljak na kojemu su se ostatci nalazili potpuno je uništen do početka 70-ih godina 20. stoljeća, te je sravnjen s okolnim prostorom.

Ključne riječi: Gorjani, Gradina, arheologija, srednji vijek, uništenje nalazišta.

Selo Gorjani otprije je poznato u arheološkoj i povijesnoj znanosti kao mjesto gdje se nalazilo srednjovjekovno utvrđeno i urbanizirano naselje, u izvorima zabilježeno kao Gora ili Gara, a služilo je kroz određeno razdoblje kao jedno od sjedišta plemićke obitelji Gorjanski (de Gara)¹. Ostatci srednjovjekovnih fortifikacija, koje su se pružale u obliku nepravilnog četverokuta, vidljivi su i danas između središta samog sela na jugoistoku i

1 Više o obitelji Gorjanski vidi u: Stanko ANDRIĆ, „Velikaška obitelj Gorjanski: skica političke povijesti”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12/2015., 7–40.

seoskoga groblja na sjeverozapadu, a zauzimaju oko 12 hektara površine. Ministarstvo kulture i medija zaštitilo je površinu unutar fortifikacijskih ostataka naselja Gora/Gara kao nepokretno kulturno dobro pod nazivom „Srednjovjekovno arheološko nalazište Gora/Gara” i oznakom Z-7637². Unutar spomenutih 12 hektara izdvajaju se dvije manje cjeline, a to su Kamenišće i Gradina. Kamenišće se nalazi u sjevernom i zapadnom dijelu prostora koji je pod zaštitom, a u nekim izvorima nalazimo unutar Kamenišća i mikrotoponim „Sv. Klara”³, gdje se nalaze ostatci dominikanskog samostana i dvije crkve te pripadajućeg groblja. U jugoistočnom kutu lokaliteta nalazi se druga cjelina koja tek djelomično ulazi u zaštićenu zonu, dok je većinom izvan nje. Ovaj položaj naziva se Gradinom⁴, a čine je ostatci zapadnog, južnog, istočnog te jedan segment sjevernog kraka zemljanih nasipa koji su zajedno raspoređeni u kvadratni oblik. Unutar tog kvadrata nalazio se istaknuti povišeni brežuljak, među lokalnim stanovništvom poznatiji kao „Grad”. Riječ je o nekadašnjemu uzdignutom položaju koji je sustavno uništavan u posljednjih 200-tinjak godina u korist lakše poljoprivredne iskoristivosti cijelog područja te prodaje zemlje i kamena i koji, kao posljedica takvog uništavanja, danas više ne postoji. Na vrhu tog brežuljka, kako doznajemo iz sačuvanih pisanih izvora iz 19. stoljeća, nalazio se kamenom zidani objekt kvadratnog tlocrta. Prema arhitektonskim opisima ostataka tog objekta izgledno je da je pripadao razdoblju srednjega vijeka, no pokušati decidirano odrediti ulogu tih arheoloških ostataka s Gradine i njihovu funkciju unutar urbanizacijskog kompleksa srednjovjekovne Gore/Gare, iz današnje perspektive poprilično je nezahvalan posao. U Muzeju Đakovštine sačuvani su keramički ulomci za koje se u inventarnoj knjizi navodi da potječu s Gradine, a većina ih pripada tipičnoj kasnosrednjovjekovnoj keramičkoj skupini nalaza (pećnjaci, čaše, ulomci vrčeva), što dodatno ide u korist pretpostavci o srednjovjekovnoj fazi naseljavanja ovog položaja. No, uništenjem lokaliteta Gradina ujedno

2 „Srednjovjekovno arheološko nalazište Gora/Gara”, URL: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7637> (Pristupljeno 1. 7. 2023.).

3 Naziv „Sv. Klara” donosi Milko Cepelić, pretpostavivši da su ostatci sakralnog objekta, koje je i sam vidio na lokalitetu, zapravo ostatci srednjovjekovne dvorske kapele obitelji Gorjanski, za koju tvrdi da je posvećena sv. Klari. Ova je informacija preuzeta iz povijesnog pregleda sela Gorjani, kojeg je Cepelić sastavio u čast župnika Topalovića (vidi bilješku 72 dalje u tekstu). U Muzeju Đakovštine čuva se prijepis Lucije Karalić. Vidi u: Lucija KARALIĆ, *Rukopisna baština*, Muzej Đakovštine Đakovo (dalje u tekstu MĐĐ), u postupku inventarizacije.

4 Toponim „Gradina” nije zabilježen u kartografskim izvorima, samo kroz pisane izvore i usmenu predaju.

su izgubljene i sve informacije o svim njegovim stratigrafskim sekvencama i svim arheološkim strukturama koje su ti isti slojevi sadržavali, zbog čega je potrebno s povećanim oprezom pripisivati podrijetlo i korištenje Gradine određenom razdoblju ili razdobljima.

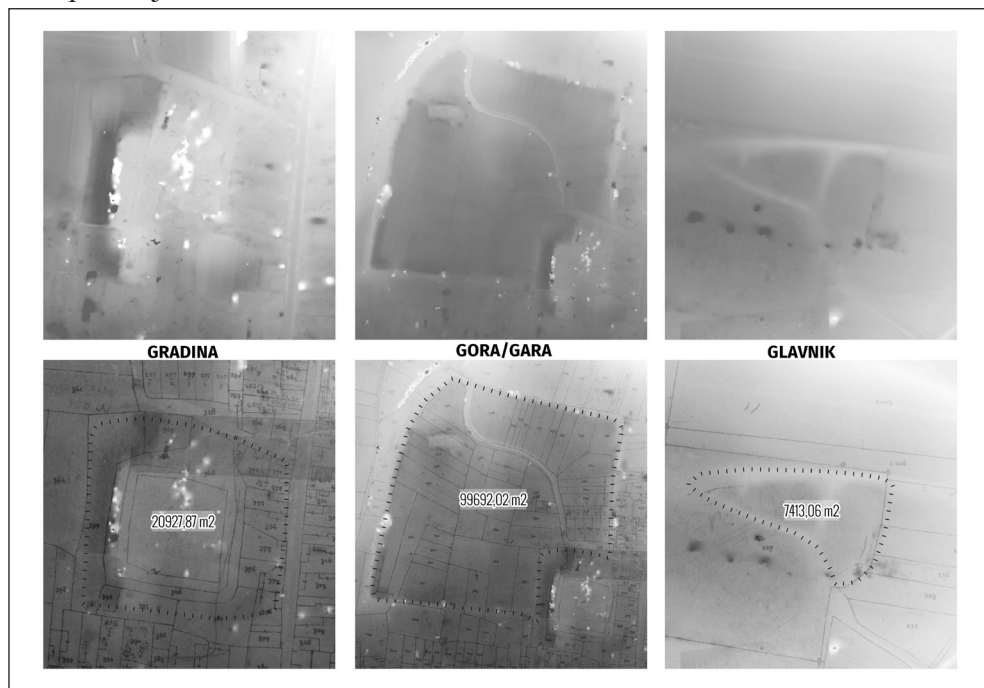
Zadatak ovoga rada je na temelju pisanih izvora i arhivskih dokumenata izdvojiti i objediniti sačuvane informacije o arheološkim ostacima na Gradini, usporediti ih s fotografskim izvorima te neke glavne elemente smjestiti u prostorni kontekst na podlogu drugih slikovnih izvora kao što su katastarski planovi te povijesne i suvremene aerofotogrametrijske snimke. Tijekom pisanja rada obavljani su razgovori s kazivačima iz Gorjana, Marijom Matanovac, rođenom Grk (r. 1946. godine) i Jozom Matanovcem (r. 1955. godine), koji su ispričali vrijedne informacije o Gradini, prema vlastitim sjećanjima.⁵

Ostatci srednjovjekovnog naselja Gore/Gare

Ostatci srednjovjekovnog naselja Gore/Gare rasprostiru se sjeverozapadnim dijelom današnjeg sela Gorjani, između križanja Grobljanske ulice i ulice Kula na jugoistoku i položaja sjeverno od današnjega seoskog groblja (toponim „Glavnik”), a njegovi fortifikacijski elementi u vidu ostataka nasipa i opkopa jasno se i danas vide.⁶ Je li riječ o jedinstvenoj cjelini ili ovi fortifikacijski ostatci potječu iz međusobno različitih vremenskih razdoblja tek su neka od pitanja čije će odgovore možda najbolje ponuditi buduća arheološka istraživanja. Ove ostatke koji su omeđeni fortifikacijskim strukturama možemo podijeliti na tri zasebna elementa:

-
- 5 Zahvaljujem kazivačima na susretljivosti i razgovorljivosti te Ivanu Loviću na pomoći i kontaktu s kazivačima, te vrijednim informacijama o Gradini koje je i sam prikupio.
 - 6 Jednu od ranijih interpretacija srednjovjekovnih Gorjana kroz analizu fortifikacijskih ostataka koji uključuju kompleks utvrđenog naselja Gore/Gare, Gradinu te Glavnik vidi u: Krešimir REGAN, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski”, *Scrinia Slavonica: Godišnjak podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 6, 1/2006., 127–159. Kasnija arheološka istraživanja koja se provode pod vodstvom Ivane Hirschler Marić iz Hrvatskog restauratorskog zavoda uvelike su obogatila dotadašnje spoznaje o Gori/Gari, ali su izmijenila neke pogrešne pretpostavke, npr. o poziciji dominikanskog samostana i crkve. Više o rezultatima istraživanja vidi u: Ivana HIRSCHLER MARIĆ i Andrej JANEŠ, „Arheološka slika srednjovjekovnog Gorskog naselja i dominikanskog samostana”, u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

1. Ostaci zemljanih opkopa koji oblikuju trokutasto trodijelno uzvišenje sjeverno od groblja – *Glavnik*.
2. Ostaci naselja zaštićenog zemljanim pokosima i jarkom – *Gora/Gara*.
3. Ostatak zapadnog, južnog, istočnog i djelomično sjevernog nasipa oko položaja *Gradina*.

Slika 1. Digitalni visinski modeli Gradine, naselja unutar fortifikacijskih ostataka Gore/Gare i Glavnika (modeli nisu u istim mjerilima, površine su navedene za usporedbu).

Izradili: Jelena Boras i Marin Mađerić.

Na slici 1 prikazana su sva tri navedena položaja na podlozi digitalnoga visinskog modela, pri čemu su niže visinske vrijednosti prikazane svjetlijom bojom, dok su one povišene označene tamnijim tonovima. U donjem redu prikazani su isti modeli s okvirnom površinom koju zauzimaju unutar označenog prostora, a kao podloga iskorišten je katastarski plan koji je bio u uporabi tijekom 20. stoljeća, ponajprije zbog parcelacije koja dosljedno prati tada još vidljivu konfiguraciju ostataka Gradine (vidi sliku 11).⁷

7 Ovaj katastarski plan naselja Gorjani pohranjen je u Državnoj geodetskoj upravi u Đakovu, bez signature.

Od Gradine danas je ostao samo već spomenuti nepotpuni kvadratni ostatak vanjskog nasipa, dok je središnji dio potpuno srušen s okolnim zemljištem. Kazivačica Marija Matanovac ispričala je kako su se s unutarnje strane tog opkopa (konkretno sa zapadne strane istočnog kraka) nalazili duboki jarci koji su sustavno zatrpavani navoženom zemljom skidanom s Gradine, kako bi se dobila ravna površina koja je poljoprivredno iskoristiva. Izgledno je kako je cijela Gradina činila integralni element u urbanoj cjelini Gore/Gare, ali nepoznato je u kojem svojstvu. S obzirom na sačuvane pisane informacije o postojanju zidanog objekta pravokutnog oblika koji se nalazio na vrhu Gradine, nije neopravdano pretpostaviti da je bila riječ o strukturi stambenog ili/i obrambenog karaktera.⁸

Najraniji opisi Gradine

Iz srednjovjekovnog razdoblja nisu sačuvani zapisi u dokumentima koji bi se nedvojbeno odnosili na ovaj položaj, niti nalazimo zapise koji bi se odnosili na ikakav uzvišeni dio grada Gore/Gare, a koje bismo mogli identificirati kao opis Gradine. Iz pisanih izvora sačuvana je informacija nastala 1477./1478. godine da postoji *Castellum ligneum in oppido Gara*⁹ (drveni kaštel u trgovištu Gara), koji se mogao nalaziti na bilo kojem položaju unutar naselja.¹⁰ Kako je Gradina bila dominantna točka u okolici, moglo se pretpostaviti da se na njoj nalazio također nekakav građevinski kompleks, što je i potvrđeno mnogo kasnijim pisanim izvorima.

Uspoređujući pisane izvore od početka 18. do kraja 19. stoljeća u kojima se spominje tvrđava, ruševina ili grad u Gorjanima, gotovo se uvijek taj pojam odnosi na Gradinu. Kad se spominju ostatci na Kamenišću, spominje se ili „obšančano naselje” ili podgrađe. Iz 1702. godine potječe opis sela

8 Prosuđivati na temelju trenutačno raspoloživih informacija da je bila riječ o kuriji, palasu ili rezidenciji članova palatinske ili banske grane Gorjanskih (jer su obje imale udio u srednjovjekovnom naselju) bilo bi na temelju raspoloživih informacija ipak teško dokazivo, stoga i suvišno.

9 *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* – MNLO DL 18145, URL: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/207259/?list=eyJxdWVyeSI6ICxODE0NSJ9> (Pristupljeno 18. 8. 2023). Obris urbanizacijskih elemenata Gore/Gare obradio je Danijel JELAŠ, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Slavonski Brod, 2020., 60–65.

10 O urbanizaciji srednjovjekovne Gore/Gare vidi u: Danijel JELAŠ, „Urbani razvoj Gorjana u srednjem vijeku”, u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

Gorjani, koji je sastavni dio popisa naselja i stanovništva carske komisije pod vodstvom generala Caraffe. U opisu se navodi: „Ovdje u selu, bila je u starini i tvrđava, koja je sada potpuno ruševna. Vide se tek ostatci i okolni jarak”.¹¹

U opisu i stanju Župe Gorjani iz 1734. godine, kojega potpisuje otac Josip od Osijeka, iz ranijeg razdoblja spominju se jedino ostatci crkve koja se nalazila četvrt sata hoda izvan sela, ali ne i druge ruševine.¹² Opisi sela Gorjan izrađeni u okviru prve državne topografske izmjere Habsburške Monarhije (tzv. jozefinska izmjera) iz 80-ih godina 18. stoljeća ne spominju ni ostatke ni povišen položaj unutar sela, iako se za većinu popisanih sela navodi upravo takav tip vojno-strateških informacija.¹³

Prema Emeriku Gašiću, iz 1776. godine potječe i jedan zapis vjerojatno iz nekoga župskog dokumenta, a iz njega saznajemo da je gorjanska župna crkva u vrlo lošem stanju, da se priprema gradnja nove crkve te da je „iskopano nekoliko hiljada cigli od starih građevina pa će se od toga praviti nova”.¹⁴ Ta stara cigla zasigurno je prikupljena i iskapanja s prostora naselja Gore/Gare i vjerojatno Gradine, jer je na tom prostoru cigle bilo u izobilju, a i bila je riječ o nenastanjenim dijelovima sela. Idući kronološki, niz informacija dobivamo iz periodički obavljanih kanonskih vizitacija bosanskih biskupa koji su stolovali u Đakovu. Gorjane je vizitirao biskup Krtica 1776. godine, a u opisu župnikovih dobara spominje da Župa posjeduje šljivik u „napuštenom utvrđenju Gorjani, pučki zvanom Gradina, dugačak 18 a širok 20 hvati”.¹⁵ Tekst ove vizitacije prenosi i Mirko Marković u opsežnom radu o Gorjanima iz 1975. godine, a usporedbom s objavljenim tekstom u knjizi

11 Ive MAŽURAN, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Osijek, 1989.; *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, priredio Stjepan Sršan, Osijek, 2000., 141–142.

12 Velika je vjerojatnost da je riječ o ruševini crkve koja se nalazila na Kamenišću, u sjeverozapadnom dijelu naselja Gore/Gare unutar fortifikacijskih ostataka, jer su njezini zidovi bili vidljivi još početkom 20. stoljeća. Tekst opisa Župe u: Stjepan SRŠAN, „Katoličke župe u Đakovštini početkom 18. stoljeća.” *Zbornik Muzeja Đakovštine* 4/1997., 83–99.

13 *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*, ur. Mirko Valentić, Zagreb, 1999., 252–253.

14 Lucija KARALIĆ, *Rukopisna baština: Bilježnica 11*, MĐĐ. Lucija Karalić je prepisala ovaj spis Emerika Gašića o Župi Gorjani.

15 Stjepan SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga X*, 63. Kako je hvat iznosio 1,9 m, znači da je ovaj šljivik bio 34 metra dug i 37 metara širok. Mjere i njihove oznake koje se dalje spominju u izvorima i ovom članku iz 19. stoljeća jesu ° hvat, ‘ stopa i “ palac. Izražene u metrima iznose hvat = 1,894 m; stopa = 0,32 m; palac = 0,026 m. Stare mjere i preračuni u današnje nabrojani su u istom: SRŠAN, *Kanonske vizitacije X*, 728–729.

Kanonske vizitacije, knjiga X: Đakovačko područje 1751. – 1833. primjećuju se nepodudaranja u izloženim informacijama, pri čemu je za temu ovoga rada važna samo jedna. Naime, Marković navodi da se u vlasništvu Župe nalazi „pusti predio Gradina (zvana još i Huje) velik 18 x 29 org.”¹⁶ Ovaj toponim „Huje” ne susrećemo dalje u literaturi niti ga lokalno stanovništvo poznaje. U sljedećoj objavljenj vizitaciji 1811. godine među nepokretnim dobrima Župe spominje se šljivik veličine 3 jutra, koji se nalazi u „staroj gorjanskoj tvrđavi”¹⁷

Iz prve polovice 19. stoljeća potječe i opis Gorjana koji je sastavio Luka Ilić Oriovčanin u svojem djelu *Starožitnosti Kraljevstva Slavonije*¹⁸. Oriovčanin piše kako se utvrda u Gorjanima dizala u visinu te da su se usred sela u vrijeme sastavljanja opisa vidjeli opkopi i manji ostatci zidina. Važno je naglasiti i da Oriovčanin ovdje prvi put napominje kako je utvrda na umjetno načinjenom brežuljku.¹⁹

Nedugo potom Adam Filipović Heldenthalski, gorjanski župnik, u opisu sela Gorjani iz 1853. godine spominje da u mjestu postoje „dvije razvaline. Jedna je grad nekadašnjih palatina i banova ‚Garra’, a ima šance (opkope) do 5 hvati duboke”²⁰. U njegovu tekstu sačuvan je zapravo prvi opis same Gradine i ostataka na njoj, iz kojeg se saznaje nešto više o tlocrtu i o veličini. Po Filipovićevoj procjeni površina koju objekt koji on naziva *gradska kuća* zauzima jest jedna četvrtina jutra²¹, što bi značilo da je okvirna površina koju

16 Mirko MARKOVIĆ, „Selo Gorjani kraj Đakova”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 1975., 155.

17 SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga X*, 103. Iz ovog je podatka vidljivo da se župski posjed ili na Gradini ili u okolici koja se nalazi unutar fortifikacijskog sustava Gore/Gare u 35 godina značajno povećao, s oko 1258 m² 1776. godine do 11 400 m² 1811. godine.

18 NSK, Zbirka rijetkosti, *Starožitnosti Kraljevstva Slavonije* (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

19 „GORJANE Ja liepo i veliko selo, poldrug sat od Djakova proti sjeveru u plodonosnoj ravnici, u kojem se je nješto glasovita tvrđja okolo u visinu dizala. Još i danas se poznadu u sriedini sela okolišni šanci, koji su tvrđu na rukotvornom briežuljku opasivali, sa malimi ostanciti zidinah. Sada celi taj prostor zauzimaju plodonosni šljivici.” NSK, Zbirka rijetkosti, *Starožitnosti Kraljevstva Slavonije* (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

20 Preračunato, značilo bi da su opkopi duboki oko 9,5 metara.

21 „Mesto, gde je kuća gradska bila, jest u *četvert* i ima samo *četvert* jutra, ali sva građevina i cigla davno je odnešena od seonikah naših. Sada je na ovom mestu župnički šljivik.” U: ADAM FILIPOVIĆ OD HELDENTHALA, „Gorjani – župa u slavoniji, biskupiji đjakovačkoj”, *Gospodarske novine*, I, br. 16, (1853.), 2.

taj objekt zauzima oko 1438 m².²² Ovdje Filipović spominje da je građevni materijal raznesen s položaja, što znači da nema previše nadzemnih ili vidljivih ostataka. Ta se informacija podudara s nešto kasnijim izvještajima koje donosi kapelan Bogetić.

Razdoblje župnika Bože Topalovića i dolazak kapelana Antuna Bogetića

Vrijeme župnikovanja Bože Topalovića u Gorjanima slučajno je i razdoblje najbogatije pisanim izvorima o ostacima na Gradini. Božo Topalović dolazi u Gorjane na službu 1869. godine i ostaje do smrti 1895. godine. Ubrzo nakon dolaska u Gorjane iz korespondencije Rački – Strossmayer od 15. studenog 1870. godine doznajemo da je Topalović dao preorati šljivik i posaditi kukuruz te da su seljani prilikom zemljoradnje pronašli stari novac. Topalović je otkupio 7 dukata (svaki je koštao po 9 forinta) i 3 novčića te ih dao biskupu. Strossmayer u pismu Račkome opisuje svaki od tih kupljenih novčića. Zlatnike datira u vrijeme kralja Sigismunda (Žigmunda Luksemburškog, op. a., 1387. – 1437.), Ladislava (V. Posthumusa, op. a., 1444. – 1457.), Matije Korvina (1458. – 1490.), Vladislava (II. Jagelovića op. a., 1490. – 1516.) te Ludovika (II. Jagelovića, 1516. – 1526.) kovane godine 1520. Pronađen je jedan srebrni novac koji Strossmayer datira u vrijeme cara Domicijana (81. – 96.), srebrni novac (groš) pruskog vojvode Alberta I. s godinom 1534. te još jedan novčić žute boje, probušen, s natpisom koji Strossmayer čita kao „Iesu Xto regi”.²³

Dolaskom 27-godišnjeg Antuna Bogetića²⁴ za kapelana u Gorjane 1872. godine počinje razdoblje iskopavanja zidanih objekata koji su se nalazili na Gradini štetnom metodologijom, ali ujedno i razdoblje iz kojega su

22 Kada bismo ovu brojku postavili u kontekst kvadratnog tlocrta, dužina svakog zida po toj površini iznosila bi oko 38 metara. Armin Kraus i Antun Bogetić oba svjedoče da su ostaci bili kvadratnog tlocrta, o čemu će biti više riječi kasnije u tekstu.

23 *Korespondencija Rački – Strossmayer, Knjiga I (1860. – 1875.)*, Ferdo Šišić, (ur.) Zagreb, 1928., 117–119.

24 Bogetić je rođen 1845. u Donjim Andrijevcima. 1871. godine u Đakovu je zaređen za svećenika, a već sljedeće godine dolazi na kapelansku službu u Gorjane. Bio je ljubitelj starina, o čemu svjedoče njegova pisma i odgovori Društvu za jugoslavensku povjestnicu i starine te značajna količina darovanih predmeta Narodnom muzeju u Zagrebu (danas Arheološkom muzeju u Zagrebu), te muzejski povjerenik. Na podatcima o životopisu zahvaljujem mr. sc. Luki Marijanoviću.

sačuvani donekle detaljni opisi položaja, ostataka te pronađenog materijala. Bogetićevim nastojanjem počelo se razmišljati o prodavanju kamene građe s Gradine.²⁵ Iako je Bogetić zaradu planirao utrošiti u financiranje daljnjeg istraživanja, u konačnici su se stvari odvile u drugačijem smjeru, pri čemu je i sam Bogetić bio izostavljen iz prvoga najvećeg devastacijskog procesa čupanja kamena i uništavanja arheoloških nalaza s Gradine.²⁶

U Arheološkome muzeju u Zagrebu sačuvana su pisma koja je Bogetić slao na Ravnateljstvo Narodnog muzeja²⁷, a prijepis određenog dijela tih pisama čuva se i u Muzeju Đakovštine (barem onih koje je za sada nepoznati prepisivač smatrao važnima za Đakovo i Đakovštinu).²⁸ Najranije pismo potječe od 17. lipnja 1872. godine, a u njemu Bogetić obavještava tadašnjeg ravnatelja Narodnog muzeja u Zagrebu, Šimu Ljubića, da je došao na kapelansku službu u Gorjane i da je zamolio župnika (Topalovića) da ga odvede na „Gradinu Gorjanovih” te je obišao Kučište, Kamenište, Crkvište, Pazarište i ostala mjesta.²⁹ U razgovoru s mještanima saznao je da su se pronalazili kosturi oko nalazišta te „mangure” koje su prodavane „židovu”, a on dalje zlataru. Tadašnji župnik pronašao je „dukate” od Korvina i Ladislava³⁰, a u trenutku nastanka pisma posjedovao je dva buzdovana.

Opisujući Gradinu, Bogetić navodi da su sve zidine cjelovite osim „gornjega grada koji je popaljen”, i upravo je njega Bogetić počeo najprije raskapati. Već u dubini od 3 stope (0,95 m), naišao je na zid od kamena širok 6

25 Arheološki muzej u Zagrebu (dalje u tekstu: AMZ) DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 13. 7. 1872. Zahvaljujem kolegici Ani Solter na informacijama o izvornim signaturama.

26 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

27 Sva pisma koja je Bogetić slao, a spomenuta su u ovome radu, bila su upućena Šimi Ljubiću koji je bio na ravnateljskom mjestu od 1871. do 1892. godine.

28 MĐĐ: Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma: V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima, inv. br. MĐ-PZ-264, Arhiv Muzeja Đakovštine; O svim pismima koja su pohranjena u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu detaljan je rad napisala Ana SOLTER: „Korespondencija Šime Ljubića i župnika Antuna Bogetića, muzejskog povjerenika u Gorjanima”, u: *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gorjanima 19. – 21. listopada 2022. godine (u tisku).

29 Riječ je o toponimima za određene dijelove sela Gorjani. Kamenište je već prethodno navedeno u opisu ostataka Gore/Gare, Crkvište se odnosi na manji dio Kamenišća gdje su ostatci srednjovjekovnih crkava i dominikanskog samostana, Pazarište se prema topografskoj karti nalazi između Kućanačke ulice i ulice Kula. Gdje se Kučište koje Bogetić spominje nalazi, ne možemo sa sigurnošću utvrditi, iako postoji toponim Lađarevo kučište, ali smješteno je 3 km sjeverno od Gorjana.

30 Iste je nalaze opisao biskup Strossmayer u pismu Račkome 1870. godine (vidi bilješku 23).

stopa (1,88 m). Ispod jednog kamena pronašao je šupljinu široku 1 stopu (0,31 m), koja mu se činila kao podrumski otvor podijeljen u dva dijela. Zaključio je da je taj otvor dublji od 7 stopa (2,2 m) te navodi da je ulio 5 akova vode (283 litre) iz obližnjeg opkopa u taj otvor, i sva je otekla.³¹ Dalje navodi da je taj zid do tri hvata dubine otkriven (6 m), a opasuje cijelu Gradinu koja je „pravi četverokut”, pri čemu je jedan zid 50 hvata dug (oko 95 m).³² U zapuni pokraj zida pronašao je dosta ljudskih kostiju, rogova, zubi i čavala za koje navodi da su dugi do jedne stope (do 0,31 m). Za zid navodi da je kosog presjeka, pri čemu se širi u donjem dijelu pa je na dubini od dva hvata (3,79 m) širok čak 9 stopa (2,82 m). U pismu je skiciran i predmet za koji Bogetić smatra da je od mjedi ili zlata s ručkama,³³ a spominje da je Gradinu u Gorjanima obišao Franjo Rački³⁴.

Sljedeće pismo datirano je u 13. srpnja 1872. godine, dakle manje od mjesec dana nakon prethodnog.³⁵ Bogetić obavještava Ljubića da je gorjanski župnik oputovao u Zagreb sastati se s biskupom Strossmayerom i Račkim. Rački je zahtijevao da se zid očisti od zemlje i cijeli grad vrati u prijašnje „cvatuće” stanje, na što Bogetić izražava brigu oko financijskog tereta takvog poduhvata.³⁶ Dalje navodi kako povrh najviših zidova (pri tome se čini da ovdje govori o objektima na Kamenišću) stoje zemlja i ruševine do 4 stope visine (1,5 m). Za „ovaj” zid (pretpostavka je da sad prelazi na opis zida na Gradini) piše da je do 10 stopa širok (3,14 m) te da ga je do 2 hvata visine „probio” (3,79 m), ali da je zid sam po sebi beskoristan i Muzeju i

31 Ovo je interesantna informacija iz koje saznajemo da je u mjesecu lipnju u opkopima i dalje stajala voda.

32 Za razliku od ranijeg Filipovićeve opisa, po čijoj procjeni površina koju objekt na Gradini zauzima iznosi jednu četvrtinu jutra, tj. oko 1438 m², Bogetić donosi procjenu od 9025 m², što je šest puta veće.

33 Prema popisu darovanih predmeta i darovatelja Narodnom muzeju u Zagrebu čini se da je riječ o nekakvom mjernom instrumentu. Vidi u: Tihana LUETIĆ, „Darovi i davatelji Arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu od 1868. do 1875. godine”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 34(1), 217–264.

34 Franjo Rački u to je vrijeme obnašao dužnost predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Vidi u: Franjo Rački, natuknica, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51388> (Pristupljeno 10. 8. 2023.).

35 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

36 Ovdje spominje da se palatinov dvor, misleći na rezidenciju Gorjanskih, nalazi na mjestu koje se zove Kamenište i koje je preko 30 jutara površine (oko 17 hektara), što bi impliciralo da kamenom zidani objekt koji iskopava na Gradini Bogetić očito ne smatra rezidencijom Gorjanskih.

narodu. Iznosi prijedlog da se zid s jedne strane sruši³⁷ i da se unutrašnjost iskopa, vjerujući da krije vrijedne pokretne nalaze. Kako je kamen dobar, može se prodati, a u tom slučaju od zarade bi se naplatili radnici. Čak navodi svoju spremnost da sam financira početak radova iz vlastitog fonda. Moli Ravnateljstvo da uvjeri biskupa Strossmayera da ne zaustavlja daljnje radove te da se cijeli posao preda njemu (Bogetiću) u ruke. Navodi i da se kopanje jedino ljeti može obaviti jer ima radnika zbog loših usjeva, ali svejedno moli i financijsku podršku te se obvezuje vratiti sav eventualno dobiveni novac zajedno s kamatom od 6 %. Pronašao je okamenjenu školjku u zidu, puno čavala i komada željeza.³⁸

Sljedeće sačuvano pismo poslao je Bogetić 2. travnja 1973. godine.³⁹ Iz njega saznajemo da je po nalogu biskupa Strossmayera stao s iskopavanjem. Spominje kako je kopao do dva hvata dubine te da je sve nađeno poslao Narodnom muzeju po Račkom prošle jeseni.⁴⁰ Spominje kako ima još prikupljenoga srebrnog i bakrenog novca. Iznova predlaže prodaju kamena za financiranje daljnjeg iskopavanja. Ističe Strossmayera i svojeg župnika Topalovića kao dvije glavne prepreke u daljnjem nastavku svojeg „istraživanja” (koje bi se danas okarakteriziralo kao izričito nemetodološko i destruktivno). Gradinu je posjetio i „gosp. Pilarsh”⁴¹ pa Bogetić savjetuje Ravnateljstvu (Ljubiću) da ga pita za mišljenje o nastavku iskopavanja.

U rujnu iste godine, točnije 10. 9. 1873., Bogetić piše novo pismo.⁴² Žali se na gorjanskog župnika kako traži naknadu za šljivik koji se prostire na Gradini, i to dukat za šljivu, a od svakoga prodanog hvata kamena traži ili 20 forinta ili 2/3 dobitka. Bogetić u pismu prigovara Strossmayeru što nije dopustio da se Župi ustupi drugo zemljište kako bi se na Gradini moglo provoditi istraživanje. Napominje i da je spreman vlastitim novcem kupiti župniku Topaloviću šljivik na drugom mjestu te o svojem trošku voditi istraživanje na Gradini. Nadalje, tvrdi i da je dao biskupu Strossmayeru

37 „Zid ovaj imade se barem s jedne strane oduzeti svoda, te onda cijelu starinu protražiti”, AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

38 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 7. 1872.

39 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 2. 4. 1873.

40 Moguće je da je Rački ponovno bio na Gradini u jesen 1872. godine, a moguće je i da su se negdje drugdje susreli.

41 Odnosi se na Đuru Pilara.

42 AMZ DZ 2.215, Đakovo, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

„starine” koje je ovaj trebao predati u Muzej u Zagreb, ali da nije siguran je li biskup to i učinio. Odgovor na ovo pismo nije sačuvan, ali iz popisa darovatelja i darovanih predmeta Narodnome muzeju u Zagrebu vidljivo je da je Strossmayer poklonio „želez. buzdovan nadjen u Gorjanih u Djakovštini”.⁴³ Iz istog pisma saznajemo kako je Bogetić premješten iz Gorjana u Đakovo, da bi već u sljedećem pismu, odaslanom 10. 12. 1873., Bogetić naveo kako je premješten dalje, u Rumu.⁴⁴ Nastavlja izražavati svoje žaljenje za prekidom iskopavanja u Gorjanima te iznova spominje zid koji je iskopao, a koji je, po njegovu svjedočenju, 200 hvata dug (oko 380 m)⁴⁵, 2 hvata dubok (3,8 m), a 8 stopa širok (2,56 m). Iznova predlaže da se taj zid koji je „nit na diku, niti na vidiku” iskopa i proda za izgradnju državne ceste te da bi se moglo od njega zaraditi oko 10 000 forinta. Iznosi planove o tome da se obrati čak i samom banu za pomoć oko nastavka iskopavanja. U istom pismu navodi kako su mu i sudci i odvjetnici savjetovali da on kao pronalazač tog zida ima pravo „našastnika” te da bi sudskim putem mogao i zemljište dobiti u vlasništvo.⁴⁶

Sljedeće sačuvano pismo odaslano je tijekom 1874. godine.⁴⁷ Bogetić u njemu navodi kako je čuo da je Ljubić bio u Gorjanima na Gradini. Ovdje spominje da ovo „utvrđenje” (odnosno Gradina) nije jedino (u Gorjanima), jer ih ima drugih koji su možda i važniji. Taj zid koji je iskopao po njegovu mišljenju više ne služi izvornoj svrsi kojoj je služio, ali bi se tada, u vrijeme velikih građevinskih cestovnih poduhvata, mogao dobro prodati. Oko zida kriju se još „tolike starine” koje tek treba iskopati. Nanovo predlaže iskopavanje financirano prodajom zida kako bi se uštedjelo (po njegovoj procjeni) oko 10 000 forinta, a taj bi se novac mogao uložiti u iskopavanje u Srijemu. Završetak pisma ukazuje na promjenu težišta njegova interesa s Gradine na novo područje gdje je tada službovao: „Ako Vam je iole Srijem poznat tada mislim, da ćete Gorjan žrtvovati, da ovo u Srijemu što još propalo nije spasimo”.⁴⁸ Ovo posljednje pismo svjedočanstvo je kako je Bogetićev interes naglo skrenuo sa starina koje su se trebale iskopati na Gradini (i radi

43 T. LUETIĆ, „Darovi i davatelji Arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja...”, 236.

44 AMZ DZ 2.215, Ruma, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 12. 1873.

45 Ova informacija podudara se s prethodno navedenim Bogetićevim podatkom iz 1872. godine da je jedna strana četverokuta ovoga zidanog objekta 50 hvata ili 95 metara.

46 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

47 AMZ DZ 2. 215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 1874.

48 Isto.

kojih je, tobože, nastojao pokrenuti istraživanje) na prekopavanje Gradine iz ekonomskih razloga, odnosno zarade koja bi se preusmjerila na sljedeći, njemu privlačan lokalitet u Srijemu.

Poslije ovog pisma slijedi hijat od pet godina kada dolazimo do vremena najopsežnijeg uništavanja Gradine. U međuvremenu, 1875. godine izašao je Bogetićev rad *Odgovor na njeka pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* u kojemu je opisao položaj i karakteristike Gradine i okolnih ostataka srednjovjekovne Gore/Gare.⁴⁹ Tekst rada slijedi prethodno izložena njegova pisma uz neke detalje koji nisu u pismima spominjani. Bogetić počinje opisom Gorjanskoga grada koji zauzima prostor od 46 rali (oko 26 hektara) te navodi kako ima mnogo opkopa. Gradinu opisuje kao grad opkoljen s dva vijenca opkopa. Vanjski opkop poprilično je zatrpan, dok je unutarnji smješten na kosini brežuljka i toliko dubok da u njemu zna biti vode do pet stopa dubine (oko 1,6 m). Penjući se od opkopa prema gradu (prema vrhu brežuljka), primjećuje se da je kosina „osedlana”, odnosno da je umjetno skošena, dok se na vrhu brežuljka nalazi ravnica koja zauzima oko jednu ral (5754 m²).⁵⁰ Navodi kako je prije njegova dolaska nađeno 9 zlatnih „mangura”, koje je župnik Topalović kupio od nalazača i prodao dalje biskupu Strossmayeru.⁵¹ Bogetić nadalje navodi da se prikupljeni zlatni novac prodavao trgovcima koji su ga dalje prodavali zlatarima.

Nakon prvog obilaska ovog lokaliteta Bogetić se raspitivao kod lokalnog stanovništva. Slijedi donekle neodrediv položajni opis koji se najvjerojatnije također odnosi na Gradinu. Bogetić priča kako ga je jedan od seljaka poveo na zapadnu stranu (ne navodi čega, Gradine ili Kamenišća) te da mu je pokazao rupu i hrpu cigala te da je rekao kako su ovdje prije 30 godina zapovjednik konjanika i „velemožni gosp. J”⁵² tjedan dana iskopavali ovaj grad, ali su se

49 Iz Bogetićeva pisma Ljubiću od 10. rujna 1873. godine (AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 10. 9. 1873.) saznajemo da je još tada sastavio odgovore na pitanja Društva, a objavljeni su dvije godine kasnije.

50 Filipović je u svojem radu spomenuo kako je mjesto gdje je gradska kuća bila, najvjerojatnije misleći na ostatke koji su bili na Gradini, veličine četvrt jutra, što je četiri puta manje od ove ravnice za koju Bogetić navodi da je na vrhu brežuljka.

51 Iz korespondencije Strossmayera i Račkog vidljivo je da nije riječ o devet zlatnika, nego o sedam zlatnika i tri novčića od drugih materijala. Vidi bilješku 23.

52 Mirko Marković ovog „gospodina J” poistovjećuje s vlastelinom Jankovićem. Vidi u radu: „Kastrum Gara – temelji današnjih Gorjana”, Đakovački list br. 814, 1974., str. 4.; Lucija Karalić u prijepisu Gašićeva spisa donosi podatak iz *Kanonske vizitacije* od 1813. godine gdje je navedeno: „plemić Janković, koji je bio *colonus Gorjanensis modo vero possessionatus de pago*

ruševine jako raspadale. Upravo je ova informacija o tome da se kopalo i prije 1872. godine jedna od najvažnijih novosti koje Bogetić navodi u svojem radu. Seljanin je Bogetića odveo na istočni dio gdje je bio šljivik i spomenuo kako je tamo bio kamen koji nitko nije mogao dići.

Bogetić je došao 14. svibnja (1872. godine) na „Grad” i upozorio kopače u župnom kukuružištu ako nađu što, neka mu predaju, dok je on sam otišao do nekog kuta i počeo kopati. Spominje seljake Mijata i Luku koji su kopali s njim i koji su pronašli (2,56 m) i zid i „manguru”. Već sljedeći dan utvrdili su da je zid osam stopa širok. Unajmio je radnike i počeli su kopati od jugoistočnog ruba. Građevni materijal od kojega je ova struktura sagrađena Bogetić opisuje kao tvrdi kamen i negašeno vapno, što mu je potvrdio i dr. Gjuro Pilar⁵³. Opisuje kako je na dubini od 3 stope (0,96 m) na istočnoj strani naišao na kamen ispod kojega je dva hvata dugačka šupljina (3,8 m) u kojoj se nalazilo sedam ulomaka palisade. U istoj rečenici vidljivo je da je te drvene ostatke zapalio, jer piše da „liepo gore”. Prilikom opisivanja toga tamnog kamena Bogetić navodi da ga je istražio u duljini od 22 stope (41 m) te da završava poput klina, zaoštreno. O čemu je ovdje točno riječ nije poznato, jer u ostatku teksta često prelazi s opisa ovoga monumentalnog kamena na opis obližnjeg zida. Zid koji je istražio izvana je zakošen, a ispod ovoga velikog kamena pronašao je lukove promjera 2 – 3 stope (0,64 – 0,96 m) unutar kojih su rupe promjera 9 palaca (0,23 m). Bogetić navodi kako je prešao na južnu stranu zida, a da je taj zid napravljen u temelju od kamena, dok je u gornjem dijelu pokriven povećim ciglama. Naime, prema Bogetićevu navodu, cigle su dimenzija 14 x 7 palaca (0,36 x 0,18 m). Po ostacima pepela i ugljena utvrdio je kako je ovaj položaj u nekom trenutku u povijesti bio zapaljen. Od pokretnih nalaza pronađeni su predmeti većinom od željeza: potkove čizama, konjske potkove, čavli veličine 7 palaca (0,18 m). Novac i polugu koju je pronašao predao je biskupu Strossmayeru. U dnu zida koji je dubok 2 hvata (3,7 m) navodi da se nalaze palisadni kolci na razmaku od jedne stope (0,32 m). Po njegovoj procjeni dalo bi se izvaditi 34 stope kamena (64,39 m), a mogao bi se prodati izvođačima radova na cesti Đakovo – Podgorač. Ponovno iznosi nezadovoljstvo gorjanskim župnikom koji traži 2/3 zarade od

Granice”. Ovaj podatak ne nalazimo u objavljenim *Kanonskim vizitacijama* koje je objavio S. Sršan, a koje su prethodno spomenute u ovom radu pri pregledu izvora iz 18. stoljeća.

53 Pilarov posjet spominje se u: AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću 2. 4. 1973.

prodanog kamena, deseterostruko obeštećenje usjeva i sve nalaze da mu se predaju, a on će duplikate pokloniti Narodnome muzeju.

Sljedeća vijest vezana za Gradinu dolazi 13. veljače 1879. godine⁵⁴, kada Bogetić iz Trnjana piše da kopa u Nijemcima, ali je upoznao jednog „Židova iz Gorjana” koji mu je rekao da se iz Gradine u Gorjanima kamen vadi na veliko. Spominje i da je čuo kako je župnik Topalović našao u nekoliko navrata zlatnog novca te izražava sumnju da je taj novac dospio do Muzeja. Opet se poziva na svoje pravo pronalazača zida, čak spominje i kako je nudio da svoje vlasničko pravo prenese na Zemaljsku vladu te moli Veleučenog (Ljubića) da ispita tu situaciju jer je župnik Topalović „veliki škrtac” koji će prodati zid za novac.

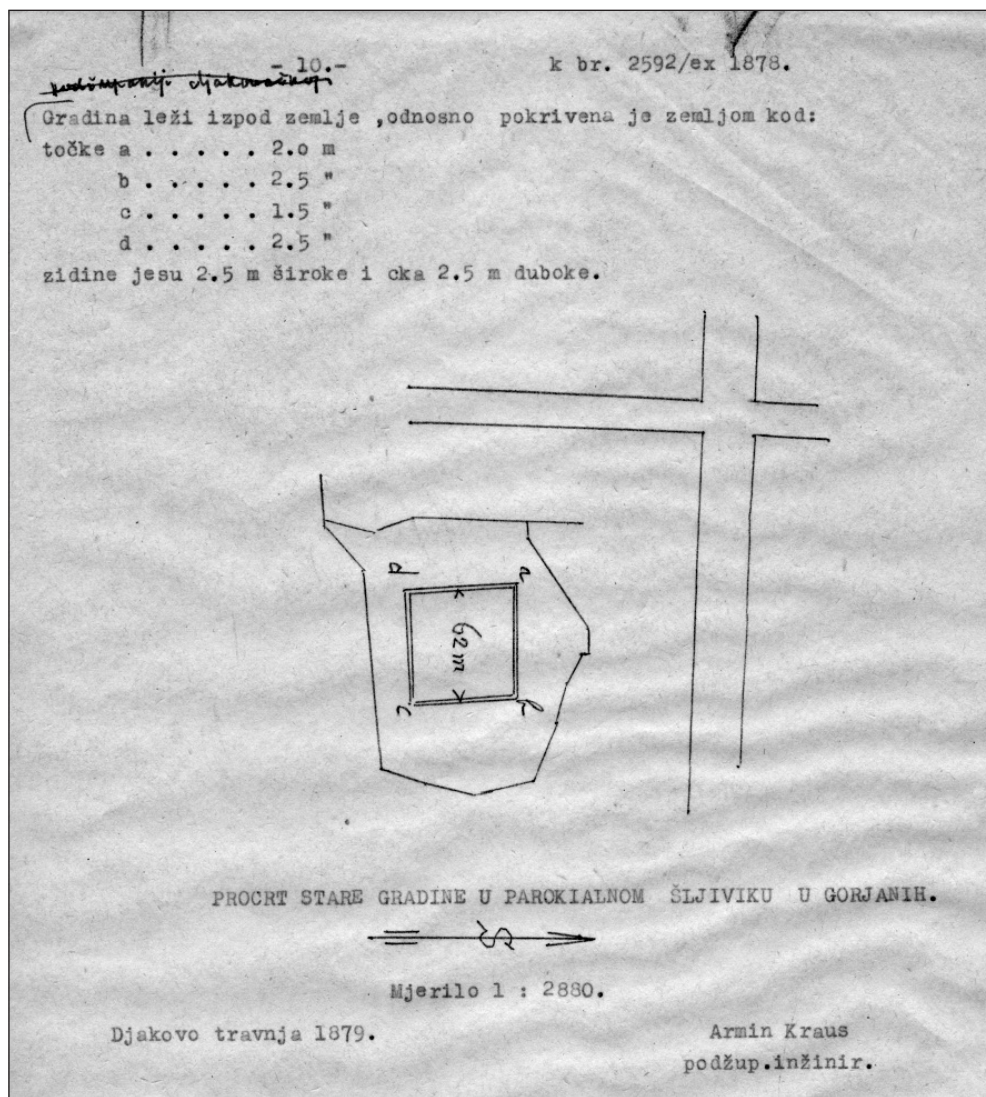
Sljedeći kronološki datiran dokument spis je upućen od strane Kr. Hrvatsko Slavonsko Dalmatinske Zemaljske vlade, Odjela za unutarnje poslove Ravnateljstvu kr. Arheološkog muzeja u Zagrebu⁵⁵, kojim obavještavaju da je prijavljeno Vladi kako je đakovački Kaptol prodao poduzetniku Heimu kamen. On ga o svojem trošku vadi iz stare gradine u župničkom šljiviku u Gorjanima, a po stavkama sklopljenog ugovora dužan je sve „starine” predati biskupu Strossmayeru, o čemu se brine i postavljeni nadglednik.⁵⁶ Sastavni dio spisa je „Položajni nacrt gradine”, koji je načinio podžupanijski inženjer Armin Kraus u travnju 1879.⁵⁷ Ovo je prvi tehnički nacrt ostataka s naznačenim dimenzijama strukture i tehničkim podacima. Izrađen je u mjerilu 1 : 2880, a osim arheoloških ostataka, ucrtan je tlocrtni oblik samog brežuljka na kojemu se nalaze, odnosno cijelog položaja Gradine. Prema Krausovu crtežu ostaci s Gradine kvadratnog su tlocrta s upisanom dužinom stranice od 62 m. Pokriveni su zemljom, i to (prema crtežu) na sjeverozapadnom spoju zidova 2 m, na sjeveroistočnom spoju zidova 2,5 m, na jugoistočnom spoju 1,5 m i na jugozapadnom spoju 2,5 m.

54 AMZ DZ 2.215, Trnjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

55 Od godine 1878. Narodni muzej dijeli se na zoološki, mineraloški i arheološki odjel, pri čemu svaki odjel ima svojeg ravnatelja. Vidi u: Maja ŠKILJAN, *150 godina nacionalnog muzeja u Hrvatskoj*. Dostupno na URL: <http://museum.hismus.hr/t0002002.htm> (Pristupljeno 1. 9. 2023.).

56 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Dopis Vlade Ravnateljstvu Muzeja, 15. 6. 1879.

57 Originalni nacrt objavio je: K. REGAN, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski”, 155.

Slika 2. Preslik Krausovog crteža iz spisa Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma: V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima, inv. br. MD-PZ-264..

Bogetić je poslao Ravnateljstvu Narodnog muzeja vlastoručno pisani ugovor kojim je predviđeno sklapanje sporazuma između Antuna Bogetića i Hermana Poljaka s jedne strane i vlasnika šljivika, župnika Bože Topalovića,

s druge.⁵⁸ Ugovorom je predviđeno da Bogetić i Poljak o svojem trošku vrše iskopavanje na Gradini, a izvađeni kamen bit će vlasništvo sve trojice spomenutih potpisnika ugovora, pri čemu se nakon prodaje Boži Topaloviću predaju dvije, a Poljaku jedna trećina novčanog iznosa. Božo Topalović može odabrati kome će se prodati kamen, zadužen je i za vođenje troškovnika izdataka. Predviđena mu je i naplata štete za svaku šljivu koja bude bila oštećena u vidu jednog dukata (zlatnika), a što se tiče usjeva kukuruza, obvezuju se na odštetu od ukupno četiri kola puna klipova kukuruza. Iz ugovora saznajemo da je na vrhu Gradine ravnica na kojoj je zasijan krumpir i ukoliko ga raskopaju prije nego što bude izvađen, Bogetić i Poljak obvezuju se platiti Topaloviću 200 forinta odštete. Sve „starine” vlasništvo su Bože Topalovića, koji se obvezuje predati ih Narodnome muzeju, a „po odbitku paralelnih stvari” njihovu jednu desetinu ustupiti poduzetniku Poljaku. Cigle, pijesak i malter svojina su Bože Topalovića, koji njima upravlja po svojoj volji. Po uvjetima ugovora vidljivo je da je Topaloviću predviđeno gotovo sve što je još otpočetak tražio u slučaju kopanja i prodaje kamena, no ostaje otvoreno pitanje jesu li spomenuta trojica uopće sklopila ovaj ugovor ili je riječ o nacrtu ugovora, jer su se iskopavanje kamena s Gradine i isplata izvršili pod drugim uvjetima. Ugovor se u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva nepotpisan i bez datuma tako da ga kronološki ne možemo točno pozicionirati, no znamo u konačnici da nije proveden u djelo.

U Arhivu Muzeja Đakovštine nisu sačuvani prijepisi drugih Bogetićevih pisama koja bi bila ođaslana nakon njegova posljednjeg pisma iz 1879. godine.⁵⁹ Iz nešto kasnijeg razdoblja javlja se pismom punitovački kapelan Matej Gutal koji izražava žaljenje što se kod župnika Topalovića ne kopaju starine u Gorjanima.⁶⁰ Nakon njega gorjanski župnik Josip Horvat obavještava novog ravnatelja Josipa Brunšmida 1900. godine da kopaju u Gorjanima „na mjestu gdje je stajala kapela sv. Klare, dvorska kapela knezova Gorjanskih”.⁶¹ Brunšmid odgovara župniku Horvatu da ne čupa zidove kao što je „poznati

58 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Ugovor (bez datuma i potpisa).

59 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A. Bogetića Š. Ljubiću, 13. 2. 1879.

60 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo M. Gutala Š. Ljubiću, 2. 12. 1881.

61 Riječ je najvjerojatnije o položaju na Kamenišću gdje se nalaze ostatci dvaju crkava i dominikanskog samostana. AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo J. Horvata J. Brunšmidu, 24. 2. 1900.

strika Bogetić kopao i vadio fundamente”⁶², iz čega je jasno da je već tada prepoznata pogrešna i štetna metodologija kojom se Bogetić služio.

U Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu čuva se nekoliko dokumenata koji se datiraju od 1879. do 1896. godine, a koji se sadržajem tiču situacije na Gradini.⁶³ Prvi dokument Potvrda je od 18. svibnja 1879. kojom poduzetnik Heim na temelju ugovora u korist župnika gorjanskog kod Prečasnog kaptola polaže 690 austrijskih forinta. Izvadio je do navedenog datuma 138 kubičnih hvati kamena (oko 844 m³), a za svaki hvat kamena ugovorom je predviđena svota od 5 austrijskih forinta. Uz dokument priložen je izvadak sa sjednice Duhovnog stola u Đakovu 28. 5. iste godine, kojim se spomenuta svota koju je uplatio poduzetnik Heim određuje za kupnju zemaljskih rasteretnica vinkuliranih na korist gorjanske župe.⁶⁴ Ostali, kasniji dokumenti iz Arhiva Nadbiskupije spominju isti iznos za kamen, pa se može pretpostaviti kako je ovo ukupna suma koju je Heim isplatio gorjanskom župniku i da je konačna količina izvučenog kamena bila 138 kubičnih hvati. Da kamena na Gradini nakon Heimova iskopavanja više nema, saznajemo zahvaljujući pismu koje je Matija Kerklec u ime Poglavarstva Općine Gorjani poslao 21. veljače 1893. godine na biskupa Strossmayera s molbom za dopuštenje kako bi se slobodno kopao kamen u „Staroj Gradini” s namjerom pošljunčivanja ceste pred župnom crkvom, stanom i školom u Gorjanima, pri čemu napominju da je kanal (šanac) odakle planiraju kopati kamen gol te da ne planiraju kopati na mjestu gdje rastu šljive.⁶⁵ Sačuvano je pismo koje je odgovor na ovu molbu, a poslao ga je gorjanski župnik Topalović sljedećeg dana⁶⁶, u njemu obavještava Poglavarstvo kako on nije ovlašten dopustiti im prekapanje šljivika te ih usmjerava na biskupa Strossmayera. U travnju iste godine (14. 2. 1893.) Anđelko Voršak, dekan, šalje pismo biskupu Strossmayeru nakon što je obavio očevid na Gradini. Navodi kako je prije više od 20 godina kopan kamen na Gradini na temelju čega je župna nadarbina primila do 700 forinta. Čini mu se da je „sav kamen posve iskopan” zbog čega bi daljnje kopanje bilo neuspješno, a boji se i da će se oštetiti šljivik iskopavanjem. U zaključku

62 AMZ DZ 2.215, Gorjani, Dopis J. Brunšmida J. Horvatu, 26. 2. 1900.

63 Zahvaljujem dr. sc. Vlatku Dolančiću na izdavanju spomenutih dokumenata i pomoći pri radu.

64 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR-NAĐ-10-503/1879.

65 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, Gorjansko občinsko poglavarstvo moli u staroj gradini prekapati radi šljunka – kamena, HR-NAĐ-10-289/1893.

66 Općinsko poglavarstvo vjerojatno je poslalo istu molbu i na Župni ured u Gorjanima i na biskupa Strossmayera.

pisma traži da se ne uvaži molba Općinskog poglavarstva⁶⁷. Autor sljedećeg dokumenta je Milko Cepelić, dokument je iz 23. listopada 1894. godine. Riječ je o pismu koje šalje biskupu Strossmayeru nakon vicearhiđakonalne vizite u Gorjanima. Spominje dva brežuljka na „negdanjoj Gradini” koje bi općina raskopala i njima nasula put koji vodi do gorjanskog groblja, jer se sadašnji u zimi potpuno uništi. Cepelić navodi kako su brežuljci veličine jedne sobe, da nisu starina, nego su nastali od razbacivane zemlje kad je „žid Heim” kopao kamen za državnu cestu. Brežuljci nisu dio širokog i dubokog opkopa. Cepelić procjenjuje kako odvoz zemlje neće prouzročiti štetu, jer bi nastradale samo dvije šljive. Smatra kako će Gradina postati ljepša ako se ukloni taj višak zemlje, te da kamena više na Gradini nema jer je Heim sve povadio. U zaključku, moli Strossmayera da dopusti uklanjanje zemlje. 10. studenoga Strossmayer odgovara Poglavarstvu kako im dopušta raskopati spomenute brežuljke te da se naspe put do groblja jer je ta svrha u sebi „lijepa i plemenita”.⁶⁸

Uvidom u ovu građu koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, postaje jasno da je izvođač iskopa bio Žiga (Sigismund) Heim, poznati židovski poduzetnik, nadcestar i veletrgovac⁶⁹, a ne Herman Poljak. Također, u ugovoru koji je Bogetić poslao Ravnateljstvu Narodnog muzeja u Zagrebu ne spominje se iznos od pet forinta po iskopanom hvatu (ukupno 680 forinta), koji je Heim u konačnici isplatio župniku Topaloviću, a ovaj predao Stolnom kaptolu u Đakovu.⁷⁰ Ovaj je iznos poprilično manji od Bogetićevih procjena o 10 000 forinta zarade od prodaje istog kamena, no ugovor između Župe i/ili Stolnog kaptola i poduzetnika Heima isto nije sačuvan, stoga ne možemo znati koje uvjete on sadrži.⁷¹

67 HR-NAĐ-10-1497/1894.

68 Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR-NAĐ br. 1497-1894.

69 Židovski biografski leksikon, *HEIM, Sigismund (Žiga)*. URL: <https://zbl.lzmk.hr/?p=257> (Pristupljeno 29. 7. 2023).

70 Oko novca dobivenog za prodani kamen s Gradine razvila se polemika 1896. godine nakon Topalovićeve smrti između njegova nasljednika, župnika Josipa Horvata i Stolnog kaptola u Đakovu jer je dio novca Topalović za života iskoristio za krčenje župskih pašnjaka, a dug je gotovo potpuno vratio prije nego li je preminuo. Ostatok je trebao Horvat vratiti, s čim se nije slagao. Dokumenti su pohranjeni u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu. Pismo Horvata Duhovnom stolu: Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, HR – NAĐ 133-1896 i odgovor Duhovnog stola: HR-NAĐ-10-729/1896.

71 Isto tako, Bogetić je navodio da je župnik Topalović isprva tražio 20 forinta po hvatu kamena, što je četiri puta više nego što je u konačnici Heim isplatio. AMZ DZ 2.215, Gorjani, Pismo A.

Već spomenuti Milko Cepelić, čuveni povjesničar biskupija Đakovačke i Srijemske, sastavio je 1891. godine tekst o povijesti Gorjana koji je, kako navodi u potpisu, zabilježio u znak štovanja župniku Topaloviću. Do danas je sačuvan prijepis ovog teksta koji je načinila gorjanska učiteljica Lucija Karalić 1970. godine.⁷² Cepelić svoj tekst počinje opisom stare Gradine koju naziva „Gora” ili „Gorjanska”, a navodi da je smještena „gdje je danas župski šljivik iduć prema novom Gorjanskom groblju”. Piše da su posljednji ostatci bili od bijelog mandičevačkog kamena, a činili su „u svod svedeni podzemni hodnik”, te su 1879. godine odneseni na cestu između Širokog Polja i Đakova.⁷³

Nakon 1893. godine kada je, uz dopuštenje biskupa Strossmayera, vjerojatno i izvedeno uklanjanje zemljanih brežuljaka na Gradini, završava prva faza dokumentiranog procesa uništavanja Gradine uz djelomično opisivanje nalaza. Sljedeću i konačnu fazu uništenja i potpunog nestanka lokaliteta odlikuju ponajprije fotografije na kojima se vidi veličina položaja, ali i njegov nagli nestanak iz desetljeća u desetljeće.

Konačni nestanak Gradine

Najstarije do sada poznate fotografije Gradine načinio je Gjuro Szabo 10. svibnja 1914. godine kada je bio u Gorjanima.⁷⁴

Bogetića Š. Ljubiću, 10. 9. 1873.

72 L. KARALIĆ, *Rukopisna baština*, MĐĐ.

73 Isto.

74 *Gorjani, gradište srednjovjekovnog grada, obraslo drvećem*; snimio Gjuro Szabo, 10. svibnja 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8083, br. neg. IV-296); *Gorjani, gradište srednjovjekovnog grada, odmah do njega lijevo kuća s drvenim dimnjakom*; snimio Gjuro Szabo, 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8084, br. neg. V-605). Istom prilikom nastale su i slike ostataka crkve na Kamenišću, iz kojih je vidljiva očuvanost, tj. uništenost crkve i samostana početkom 20. stoljeća. Osim ove fotografije u Fototeci Muzeja Đakovštine čuva se još jedna fotografija, gotovo identična inv. br. 8084, a ne nalazi se u Fototeci Ministarstva kulture i medija. Fotografije se razlikuju samo u položaju osoba i životinja na slikama, što znači da su do danas sačuvane barem tri fotografije Gradine koje je Szabo načinio.

Slika 3. Gorjani, gradište srednjovjekovnoga grada, odmah do njega lijevo kuća s drvenim dimnjakom; snimio Gjuro Szabo, 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8084, br. neg. V-605).

Slika 4. Gorjani, gradište srednjovjekovnoga grada, obraslo drvećem; snimio Gjuro Szabo, 10. svibnja 1914. (MKM – FKB, inv. br. 8083, br. neg. IV-296).

Na temelju sačuvane dvije fotografije Gradine ne možemo biti posve

sigurni s koje strane je fotografirana, iako je velika vjerojatnost da je fotografija načinjena sa sjeverne strane. Na slici inv. br. 8084 (slika 3) vidljiva je kuća lijevo od Gradine, a po katastarskim planovima s početka 20. stoljeća samo je jedan objekt ucrtan toliko blizu Gradine, a to je kuća na parceli 370 (po novijem katastru) ili 686/20 po starijem (19. stoljeće). Objekt je ucrtan na drugoj državnoj topografskoj izmjeri (tzv. franciskanska izmjera), ali na trećoj (tzv. francjozefinskoj izmjeri) nije naznačen jer cijeli segment zauzima topografski crtež Gradine.⁷⁵ Na fotografiji inv. br. 8084 u donjem dijelu vidi se blatna cesta s tragovima kola, drveni mostić preko kanala, s lijeve je strane kuća koja je kraćim dijelom okrenuta prema fotografu, a u pozadini je poviše brdo na kojemu se nalazi drveće (šljive?).⁷⁶ Na slici se vide dva vijenca opkopa od kojih je jedan u ravnini s hodnom površinom te je s lijeve (vanjske) strane zaštićen podignutim zemljanim nasipom. Desno od tog opkopa još je jedan nasip koji se čini više kao dio prirodne padine brežuljka presječene drugim vijencem opkopa, na nešto povišenijem položaju. Ovakvo stanje odgovara Bogetićevu opisu iz 1875. godine. Dotadašnji sačuvani pisani izvori nisu spominjali visinu Gradine. Na spomenute dvije fotografije Gjüre Szabe ne vidi se desni profil brežuljka, pa ne možemo zaključiti koja je njegova najviša kota, no u usporedbi s objektima u neposrednoj blizini jasno je da je riječ o visokom položaju. Iz tog razloga ostaje donekle nejasno zašto ovaj dominantan položaj u okolišu nije zabilježen na prvoj i drugoj državnoj topografskoj izmjeri Habsburške Monarhije. Tek na trećoj izmjeri (u oba mjerila) vidi se kružno naznačeno uzvišenje. Položaj Gradine označen je kvadratom i na topografskim kartama koje su nastale u vrijeme Kraljevine Jugoslavije 1931. godine.⁷⁷

Sljedeći pisani izvor o Gradini potječe iz 1932. godine, iako se referira na stanje iz 1879. godine. Naime, nekada je postojala i Spomenica Općine Gorjani, čiji je povijesni dio također nastao iz pera Milka Cepelića, a i ona je

75 Third Military Survey (1869. – 1887.) dostupno na URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=2043520.8516227305%2C5683974.437414883%2C2047149.2218091423%2C5685297.75346707&map-list=1&layers=129>: (Pristupljeno 10. 7. 2023.).

76 Ako se uzme u obzir visina okolnih predmeta i osoba, vidljivo je da je visina brda najmanje pet metara.

77 Digital Archive @ McMaster University Library – Map Collections – World War II (1939 – 1945) – WWII Topographic Maps – Yugoslavia 1 : 100k Topographic Maps, list Vinkovci. Dostupno na: URL: <http://digitalarchive.mcmaster.ca/islandora/object/macrepo:10101> (Pristupljeno 15. 8. 2023.).

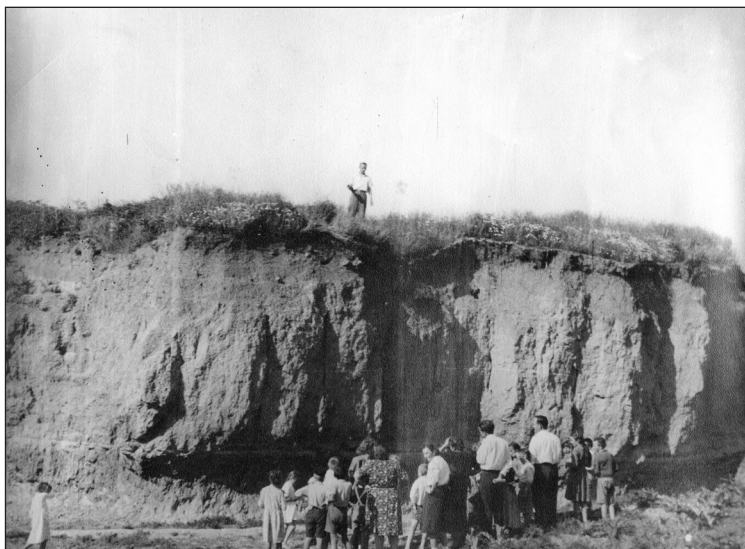
do danas izgubljena. Neke, po vlastitoj procjeni zanimljive dijelove objavio je u radu o prošlosti Župe gorjanski župnik Aca Žabarović spomenute 1932. godine. Na kraju svojeg članka opisuje stanje na Gradini 1932. godine.⁷⁸ Iz ovog teksta saznajemo kako je u jednom trenutku gorjanska župa prestala biti vlasnik zemljišta na Gradini.⁷⁹ Kako je novi vlasnik postala gorjanska općina, taj prijenos vlasništva možemo smatrati početkom masivnijeg uništavanja Gradine u korist ponajprije poljoprivredne iskoristivosti ovog položaja, ali vjerojatno i drugih nižih položaja diljem sela i okolice koji su nasipavani odvezenom zemljom. Tim masovnim odvozom utvrđeno je da na Gradini ima još kamena otprilike onoliko koliko je i Heim izvadio 1879. godine.

Sredinom 20. stoljeća dolazimo do novog vala sačuvanih fotografskih izvora. Nedugo nakon osnivanja Muzeja Đakovštine njegova prva ravnateljica Hedviga Dekker posjetila je Gradinu zajedno s đakovačkim muzealcima, etnografom Muzeja Slavonije i učiteljskim zborom osnovne škole u Gorjanima. Tom je prilikom snimljena fotografija koja je objavljena u *Đakovačkom listu* 1953. godine⁸⁰, na kojoj se vidi brežuljak kojemu je cijela prednja strana okomito odrezana, odnosno uništena.

78 „Samo mjesto na kojem je stajala ‚Gradina‘ t. j. dvor velmoža gorjanskih pripadalo je nadarbini župskoj. Danas više ne pripada, jer je općina sa nadarbinom to zemljište zamijenila za 1 jutro zemlje oranice u blizini Mađareve bare. Danas postoji uzvisina obrasla travom i korovom, koja se pomalo gubi, jer seljani s nje uzimaju zemlju kod podizanja kuća i zgrada, a za lijepih ljetnih dana čuje se vika djece koja se bezbrižno igraju, a da ni ne slute da je to mjesto bio nekada slavni dvor velmoža gorjanskih. Tradicija veli, da je kod kopanja kamena za zemaljsku cestu i ovo se dogodilo. Tadašnji župnik prodao je tu tvrđu odnosno kamenje *židu* Heimu, koji je opet prodao državi za cestu Osijek – Đakovo. Utrvrde su razbijali po noći dinamitom radnici Bosanci i Dalmatinci. Svake je subote kapelan izlazio i isplaćivao radnike. Jedne subote dođe tamo, a radnika nigdje nema. Što se dogodilo? Kažu, da su radnici kopajući naišli na posudu u kojoj su se sigurno nalazili dukati, koje su sebi prisvojili i zato netragom pobjegli. Kažu, da se lijepo vidjela udubina iz koje je posuda izvađena i po toj udubini se to i zaključilo. Seljani još i danas tvrdo vjeruju da se u toj uzvisini, korovom zarasloj nalazi veliko blago, koje će se prije ili poslije naći.” u: Aca ŽABAROVIĆ, „Nekoliko riječi iz prošlosti župe Gorjanske”, *Glasnik biskupije bosanske i srijemske* br. 10, 1932., 75–77.

79 Do zamjene zemljišta došlo je uslijed komasacije između 1907. i 1914. godine. Hvala Ivanu Loviću na informacijama.

80 Hedviga DEKKER, „Na Gorjanskom gradu”, *Đakovački list* br. 16 (6. lipnja 1953.), 3–4. Ova je fotografija objavljena i u knjizi Hedvige DEKKER *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike, Đakovo, 1959. godine* na stranici 78, ali je pogrešno navedeno da je snimljena 1957. godine, jer je četiri godine ranije objavljena u *Đakovačkom listu*.

Slika 5. Fotografija nastala 1953. godine na ostacima Gradine, objavljena u članku „Na Gorjanskom gradu” i u knjizi Hedvige Dekker “Đakovo i njegova okolica”. Muzej Đakovštine (1718 K).

Slika 6. Hedviga Dekker s Gorjancima (?) ispred ostataka Gradine, pedesetih godina 20. st. Muzej Đakovštine (bez signature).

Hedviga Dekker u tekstu iz istog broja *Đakovačkog lista*, osim što izražava žaljenje zbog uništavanja i propadanja Gradine, piše da je „grad” bio izgrađen od cigle, a okolni zidovi od kamena, da je bio četverouglat s dvostrukim opkopom.⁸¹ U Katalogu arheoloških lokaliteta koji je izdala u okviru svoje knjige *Đakovo i njegova okolica* 1959. godine, navela je opasku uz Gradinu: „gradina ugrožena – seljaci odnose zemlju”.⁸² U istoj toj knjizi spominje kako u gorjanskom „gradu” stoje samo ostatci zemlje i jedan bunar koji je „morao stajati u centru srednjovjekovnog grada Gorjana”.⁸³ Dekker dosljedno Gradinu zove Gradom, prema tome, ovdje govori o bunaru koji se nalazio na vrhu Gradine. Taj bunar spominje i Stjepan Brlošić u opisu sela Gorjani, nastalom početkom 70-ih godina 20. stoljeća.⁸⁴ I prethodno spomenuti kazivači iz Gorjana sjećaju se bunara na Gradini, pri čemu Jozo Matanovac navodi kako su stijenke bunara prolazile cijelom visinom Gradine do ispod današnje hodne površine, a tvrdi i da se negdje na k. č. 1439 ili bližoj okolici koja je pod šikarom još uvijek može vidjeti uleknuce u kojemu je nastavak do dna tog bunara.

-
- 81 Sama Hedviga Dekker opisuje situaciju riječima: „Još danas nakon devastiranja stoji samo gradište grada odmah iza seoskih kuća. Kopalo se, raskapali zidovi, odvezio kamen temelja, pa se danas može samo konstatirati, da je grad bio zidan od cigle od koje se obilje fragmenata još nalazi, a okolni su zidovi bili učinjeni od kamena, koji se rasprodao. Naučni dokumenti utvrđuju da je grad bio četverouglast s dvostrukim opkopom. Zub vremena glode tu staru utvrdu. Ruševine nekad moćne tvrđave, prekrivene su danas travom, zelenilom i nečujno pjevaju krvave balade. Podzemlja su joj puna tih davnih historijskih spomenika koje zemlja neprestano izbacuje iz svojih njedara. Kroz vjekove, tamo iza granica ljudskog sjećanja, uzdiže se staro gradište, koje mrmori svoju vječnu pjesmu – pjesmu divnog cvata i krvavih balada, kojima je nekoć bio svjedokom. Suprotna strana tih grandioznih ljepota je tužna. Razvaline nekoć silnog grada sačuvale su barem odbljesak nekadanje slave. Bila su to sjedišta nasilja i sjedišta sebične politike.” H. DEKKER, *Na Gorjanskom gradu*, 3.
- 82 Osim toga, u Katalogu arheoloških nalazišta u Đakovštini, koji je sastavni dio ove knjige, navedeno je da se Gradina nalazi na k. č. 624, dok je u originalnom rukopisu H. Dekker naveden ispravan broj: k. č. 628. Rukopis se čuva u Arhivu Muzeja Đakovštine (bez inventarnog broja), a uz popis nalazišta stoji i napomena „Kuće na gradini: Lović Gaja, Birtić Joza i Mikić Anica”.
- 83 H. DEKKER, *Đakovo i njegova okolica*, 78. U Fototeci Muzeja Đakovštine zajedno sa slikama Gradine iz pedesetih godina nalaze se dvije fotografije bunara zidanog kamenom. Ne možemo sa sigurnošću poistovjetiti ova dva bunara, zato je fotografija uključena u ovaj rad, kako bi ga eventualno netko od potencijalnih novih kazivača prepoznao (slika 17).
- 84 „U gradu se i sada nalazi bunar koji je kamenom zidan, a koji je otkriven prije 2-3 godine (1971. godine) za kojega zna Gajo Lović.” U: Stjepan BRLOŠIĆ, Gorjani. Rukopis se čuva u Muzeju Đakovštine Đakovo (u postupku inventarizacije).

U usporedbi sa Szabinim fotografijama jasno je kako je proces uništavanja u tih 39 godina vrlo uznapredovao. Iako na prvim fotografijama iz 1914. nije vidljiva ukupna veličina cijelog položaja, na fotografijama koje se čuvaju u Fototeci Muzeja Đakovštine, a koje su snimljene 1953. godine, vidljivo je uništenje sa svih strana skidanjem i odvozom zemlje.⁸⁵ U muzejskoj fototeci čuva se još nekoliko fotografija snimljenih na Gradini tijekom ovog procesa uništavanja, ali dio njih nema signaturu, dok drugi dio nema naznačeno vrijeme nastanka,⁸⁶ iako se po prikazanom stupnju uništenosti Gradine čini da su nastale prije 1953. godine.

Slika 7. „Gorjani: Nikole gorjanskog grad temelj”, nepoznati datum nastanka. Muzej Đakovštine (bez signature).

85 Fotografije ovog posjeta koje su sačuvane u Fototeci Muzeja Đakovštine Đakovo nose oznake 1716 K, 1718 K, 1722 K, 1723 K, 1726 K i 1727 K.

86 Npr. fotografija 151 K *Gorjani: Nikole gorjanskog grad temelj*; pisano nepoznatim rukopisom, što bi moglo upućivati na činjenicu da je fotografija darovana Muzeju Đakovštine. Fotografija iako ima signaturu, nije upisana pod tom oznakom u knjigu Fototeke.

Postoji još nekoliko fotografija u privatnim arhivima Gorjanaca, nastalih u vremenskom rasponu od 1934. do 1961. godine.⁸⁷ Za posljednju sačuvanu fotografiju Gradine navedeno je da je nastala 1961. godine (slika 14)⁸⁸, a čuva se u Spomenici Osnovne škole Gorjani. Uz sliku stoji tekst, nastao 30. lipnja 1961. godine, koji donosi zaključak ovoga dugogodišnjeg procesa uništenja.⁸⁹ Istinitost tvrdnje da su 1961. godine odvezeni posljednji ostatci opovrgavaju gorjanski kazivači koji tvrde da su se kasnih šezdesetih još vidjeli ostatci Gradine, te da je do temelja raznesena tek nekoliko godina kasnije. Na aerofotogrametrijskim snimkama iz 1956. godine (slika 8) jasno se još uvijek vidi stup ostataka,⁹⁰ no već na snimkama iz 1966. ti ostatci svedeni su na veličinu tek nekoliko piksela u slici, a preko mjesta gdje su ostatci stajali utrta je staza, nastala uslijed učestalog odvoza zemlje s položaja.⁹¹ Oba gorjanska kazivača spomenula su tragični događaj koji se zbio po njihovoj procjeni 50-ih godina 20. stoljeća kada je „čika Tomo” (prezimana se ne sjećaju) poginuo prilikom uzimanja zemlje s Gradine, kad se gornji dio profila odlomio te poklopio i unesrećenog, i kola, i konje.⁹²

87 Fotografije su objavljivane na društvenoj mreži *Facebook*, u grupi „Gorjani – nostalgija”. Zahvaljujem Ivanu Loviću na informacijama.

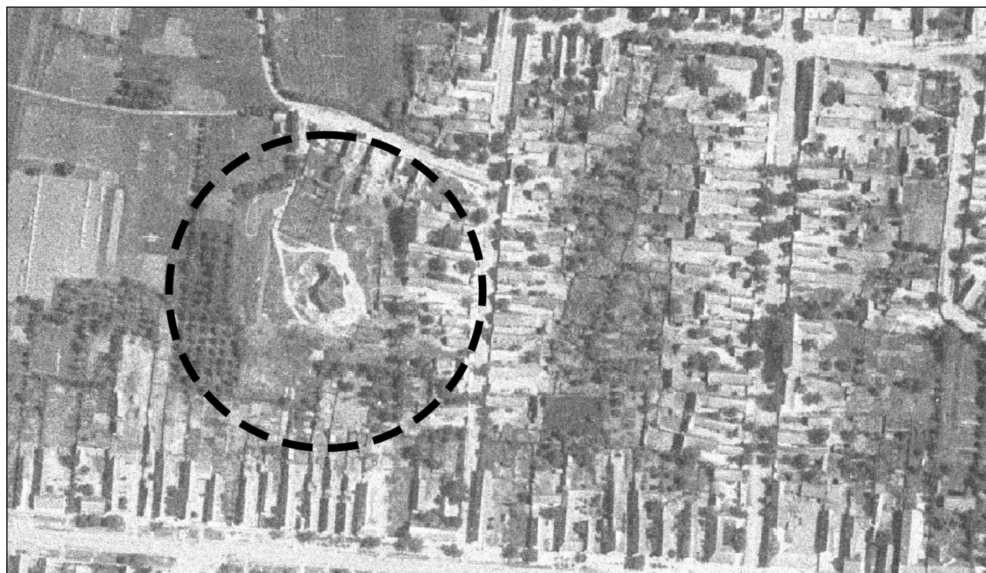
88 Fotografija je također u albumu Lucije Karalić (pohranjen zajedno s rukopisnom baštinom u Muzeju Đakovštine Đakovo), s navedenom godinom 1961. U Fototeci Muzeja Đakovštine postoje još dvije fotografije (slike 12 i 13) na kojima se nalazi ista osoba kao i na ovoj iz Spomenice, što znači da su snimljene u istom trenutku.

89 „Tragovi „Starog grada Nikole Gorjanskog” su zbrisani, a uspjelo se još do ove godine sačuvati stup zemlje od nekoliko metara. Sada je i ovo nestalo i na to zemljište su ušli u posjed okolni seljaci. ...a preostali dio zemlje mjesni odbor prodao je u korist elektrifikacije sela.” Spomenica škole Gorjani, upis 30. 6. 1961. godine. Zahvaljujem Ivanu Loviću i Antunu Bagudiću na informacijama.

90 Snimka je dostupna na zahtjev u Državnoj geodetskoj upravi, br. snimke 0517.

91 Snimka je dostupna na zahtjev u Državnoj geodetskoj upravi, br. snimke 5304, a može se vidjeti i na stranici Geoportala (URL: <https://geoportal.dgu.hr/>; osnova: Digitalni ortofoto 1968.).

92 Iako se ne sjećaju prezimena, vrlo je vjerojatno da se poginuli zvao Tomo Semijalac. Do podatka je istraživanjem došao Ivan Lović, na čemu mu zahvaljujem.

Slika 8. Aerofotogrametrijska snimka iz 1956. godine, Gradina je u sredini kruga.
Državna geodetska uprava.

Prema zapisima u inventarnoj knjizi Srednjovjekovne zbirke Muzeja Đakovštine ukupno je 55 predmeta upisano pod lokalitetom „Gradina u Gorjanima”, ali svi su bez datuma dospjeća u Muzej. Inventirala ih je tek Branka Raunig, koja je u Muzeju bila zaposlena od 1963. godine. Riječ je o ulomcima posuda, željeznim čavlima, šest pećnjaka i dvije topovske kugle, a svi pokazuju karakteristike materijala iz srednjovjekovnog razdoblja. Osim ansambla tipičnog srednjovjekovnog nalaza, pronađen je još i *ašov*, željezni čekić te dugački nož, sličan mačeti, koji bi se mogli pripisati kopačima s Gradine bilo iz Bogetičeve, bilo iz Heimove kampanje. Pouzdano znamo da je Branka Raunig 1970. godine organizirala terenski pregled na prostoru srednjovjekovnih Gorjana, čiji nam izvještaj nije sačuvan, ali može se pretpostaviti da je sadržavao opis stanja Gradine u toj godini (odnosno informaciju je li Gradine uopće tada bilo).⁹³

93 U Arhivu Muzeja Đakovštine čuvaju se neke od njezinih terenskih bilješki, a u jednoj navodi da je od Lucije Karalić dobila informaciju da se u šumi „Drljak”, koja je 4 – 5 km udaljena od Gorjana, kod sela Punitovci nalazi srednjovjekovni grad koji je podzemnim hodnikom povezan s gorjanskim gradom. Branka RAUNIG, *Izvještaji s terenskih istraživanja*, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo.

Sljedeći terenski pregled u Gorjanima vodila je Kornelija Minichreiter 1978., ali u izvještaju je pogrešno naveden toponim lokaliteta kao „Garov dol”.⁹⁴ Ona u radu navodi da je „Gradina već skoro sasvim uništena, veliki dio brda iskopan, da mještani pričaju da je tu bio srednjovjekovni grad što se i vidi u odronjenom profilu zemlje”. S obzirom na druge ranije informacije, upitno je je li stup ostataka Gradine tada još uvijek bio vidljiv, ali moguće je da se Minichreiter referira na profile zemljanih nasipa, osobito zapadni, koji je podosta visok. Naime, nešto ranije (1974. godine), Mirko Marković u članku iz *Đakovačkog lista* prenosi istu informaciju kao i Spomenica Osnovne škole Gorjani, da je Gradina raznesena 1961. godine. Marković je bio u Gorjanima ili 1974. godine ili nešto ranije, kada je zajedno sa Stjepanom Brlošićem obilazio sela Đakovštine i fotografirao seoske znamenitosti. Prema tome, možemo sa sigurnošću zaključiti da najkasnije 1974. godine Gradine više nije bilo,⁹⁵ jer da ju je Marković vidio, svakako bi taj podatak spomenuo, a vjerojatno bi je i fotografirao.

Vrijeme kada Gradine više nije bilo možemo pomaknuti za još koju godinu u prošlost. Naime, Lucija Karalić je 1970. godine sastavila rad *Gorjani*, koji je sačuvan u njezinoj rukopisnoj baštini, i u njemu navodi kako Gradine više nema, nego su ostali samo opkopi.⁹⁶ Ovaj nam zapis u konačnici čini 1970. godinu kao *terminus post quem non* za određivanje trenutka konačnog uništenja Gradine.

Današnje stanje

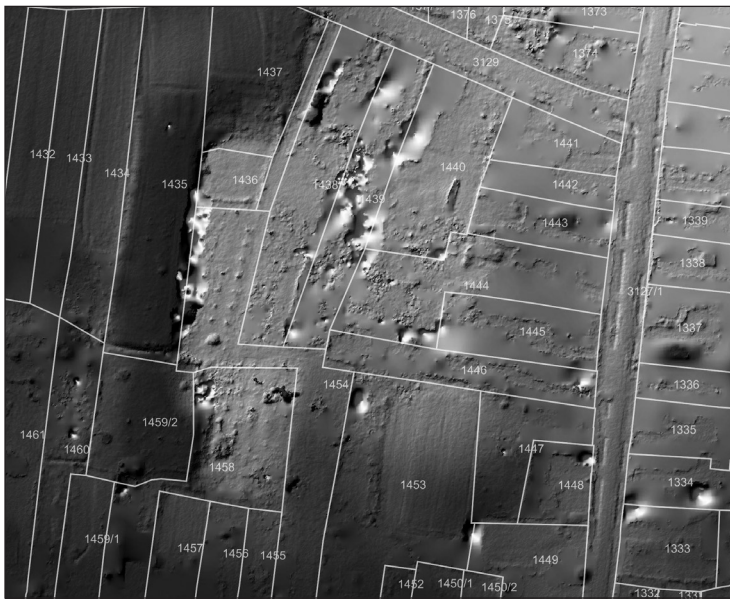
Danas je u prostoru od Gradine jasno istaknuto vidljiv jedan necjelovit kvadratni prsten vanjskog nasipa koji je stajao oko nekadašnjeg brežuljka (k.

94 Kornelija MINICHREITER, „Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na terenu općine Đakovo”, *Glasnik slavonskih muzeja* 37, 1978., 41. Toponim Garov dol smješten je 5,5 km jugoistočno od Gorjana.

95 U Muzeju Đakovštine s njihova terenskog istraživanja povijesti i znamenitosti sela Gorjani ostalo je sačuvano 126 fotografija.

96 Rad je upisan u bilježnicu pod datumom 2. 2. 1970., a sadrži sljedeći navod: „Jedan dio ostataka te tvrde raznesen je 1879. godine na zemaljsku cestu između Širokog Polja i Đakova. Temelj je razrušen 1937./38. godine. Zid je bio širok 4 m. Izvana je bio uspravan, a iznutra je građen koso. Kamen je bio spajan živim vapnom. Rastavljali su ga dinamitom. Dinamit su dobili iz Zagreba, pričao mi je čiča Mato Zimaj. Za dvije godine su izvadili oko 900 m³ kamena i sazidali cestu u Kućanačkoj i Grobljanskoj ulici. Zemljani ostatci razneseni su poslije II. svjetskog rata tako da se danas poznaju samo vanjski opkopi oko bivšeg grada.” U: L. KARALIĆ, *Rukopisna baština, Bilježnica 13*, MĐĐ.

č. 1437, 1435 i spoj s južnim krakom na k. č. 1459/2), koji iako nisu fizički dio uništenog brežuljka, u fortifikacijskom smislu čine jednu cjelinu. Južni krak tog prstena nešto je slabije vidljiv, ali na digitalnome visinskom modelu jasno se može pratiti da se prostire kroz k. č. 1454 (na k. č. 1458 nema ga jer je zaravnjen) i 1453. Spoj južnog i istočnog nasipa koji se još slabije nazire, ali svejedno je prisutan, nalazi se na k. č. 1447 i 1448, dok se istočni krak jedva vidljivo prostire na k. č. 1445, 1444, 1443 i nestaje u potpunosti na 1442 i 1441. Između ova četiri kraka nalazi se poravnani prostor, čak niži od zapadnoga, južnoga i sjevernoga okolišnog dijela. Zapadni krak nasipa širine je oko 20 metara i dužine oko 129 metara, dok je južni prosječne širine 22 metra te dužine 136 metra.⁹⁷ Istočni krak nasipa sačuvan je u dužini od oko 104 metra. Njegova je širina najveća te varira od 20 do 40 metara jer je mnogo više od prethodna dva kraka spušten i razvučen. Sjeverni krak vidi se tek djelomično na spoju sa zapadnim krakom nasipa, i to u dužini od 23 metra, dok se na ostatku ne vidi (slika 9).

Slika 9. Digitalni visinski model ostataka Gradine i aktualne katastarske čestice. Napravila J. Boras.

97 U ovu dužinu uračunat je i dio koji nedostaje, a koji se trebao nalaziti na parceli 1458. Uračunat je u ukupnu dužinu jer je vrlo vjerojatno da je prekopan u novije vrijeme zbog lakše poljoprivredne iskoristivosti parcele.

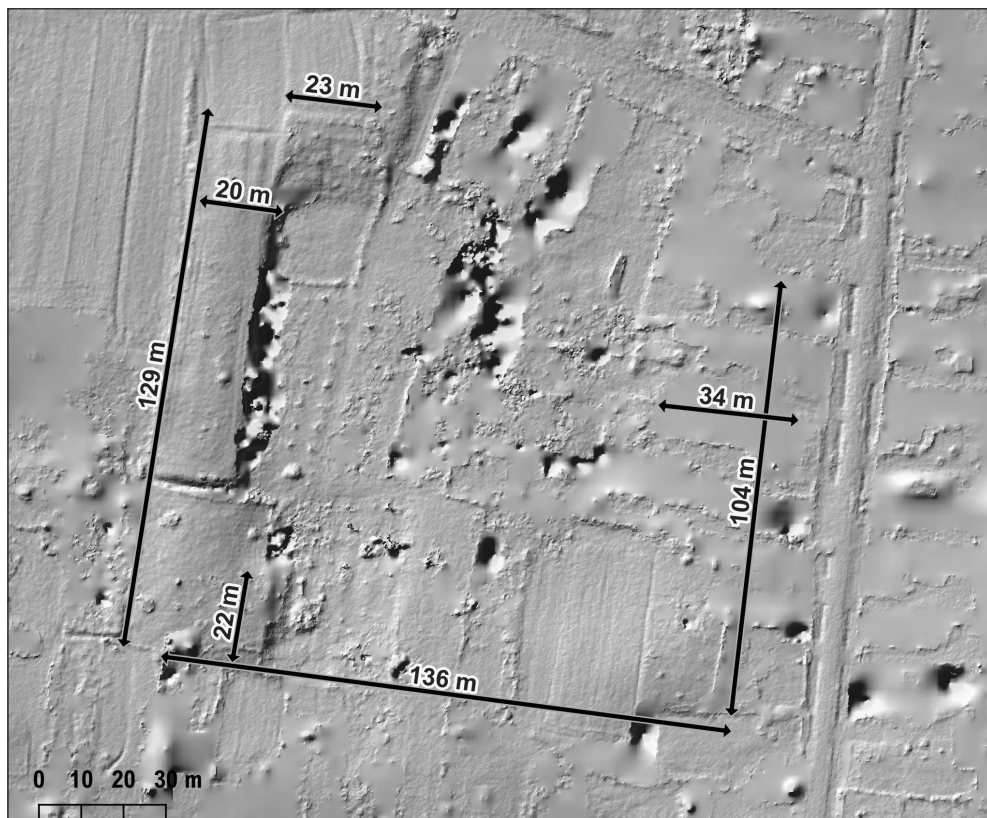
Ovaj sjeverni dio ne može se izdvojiti ni na temelju katastarskih planova iz 19. i s početka 20. stoljeća, pa se čini kako je od početka dokumentiranja procesa uništavanja ovog lokaliteta taj sjeverni dio opkopa prvi zasut i poravnat kako bi se ostvario lakši pristup Gradini. Da je nekada u prošlosti uistinu postojao, utvrđeno je tijekom 2020. i 2021. godine kada su provedena geomagnetska istraživanja na tom dijelu, a rezultatima je utvrđeno da je i sa sjeverne strane Gradine postojao zemljani bedem i pripadajući jarak.⁹⁸ Na samom lokalitetu ne mogu se prepoznati tragovi sniženih dijelova terena, gdje su stajali opkopi s unutarnje strane ovoga vidljivog prstena nasipa, jer su poravnani zemljom s Gradine kao i cijeli prostor unutar opkopa koji je ujednačen i izravnat. Prema svjedočenju Joze Matanovca te Ivana Lovića, na velikom broju zemljišnih čestica i danas se može naći koji poveći kamen, donesen s Gradine, a koji služi kao međaška oznaka između parcela. Jedan takav nalazi se na međi čestica 1459/2, 1458 i 1434 (slika 16).

Analiza izloženih podataka

Prostorna dispozicija brežuljka koju je zauzimala Gradina krajem 19. i početkom 20. stoljeća može se iščitati iz spomenutih katastarskih snimki sela Gorjani. Najpreciznija snimka čuva se u Državnoj geodetskoj upravi u Đakovu, bez datuma nastanka s katastarskim česticama, prepravcima u razgraničenjima i brojevima koji su korišteni polovicom ili u drugoj polovici 20. stoljeća. Na ovom planu može se bez ikakvih teškoća izdvojiti k. č. 366, 367 i 368, koje zajedno pripadaju položaju Gradina. Parcele 368 i 366 prstenastog su oblika (opkop i/ili nasip?) i okružuju parcelu 367 (plato), koja je kvadratnog oblika dimenzija o. 71 m (I-Z) x 75 m (S-J). U ranijem nacrtu katastarskih parcela (1863.) te tri parcele čine jedinstvenu parcelu br. 688.⁹⁹

98 HIRSCHLER MARIĆ i JANEŠ, „Arheološka slika srednjovjekovnog Gorskog naselja i dominikanskog samostana”; Cornelius Meyer Prospection, *Magnetic prospection at the medieval site of Gorjani (Osijek-Baranja county, Croatia)*, Report 2103/2021.

99 URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?bbox=2044585.764720269%2C5684609.220029687%2C2045492.8572668722%2C5684940.049042732&map-list=1&layers=here-aerial%2C3%2C4> (Pristupljeno 18. 8. 2023.).

Slika 10. Dimenzije ostataka na digitalnom reljefnom modelu, izrađenom na temelju aerofotogrametrijskih snimaka iz 2023. g. (način prikaza podataka: hillshade). Modelirali: J. Boras i M. Maderić.

Armin Kraus 1879. ucrtao je strukturu kvadratnog tlocrta, čije su stranice 62 metra dužine mjereno s unutrašnje strane (upisano), što znači da za ukupne dimenzije strukture treba uzeti u obzir i debljinu zida. Bogetić, pak, u jednom pismu navodi da je Gradina četverokut, ali da su duljine zidova 50 hvati (95 m). Na drugome mjestu opisuje da je ravnica na vrhu Gradine površine jednural (5754 m²), što približno odgovara situaciji na katastarskom planu iz 20. stoljeća, gdje parcela 367 koju smo prethodno poistovjetili s platoom, ima površinu od 5240,98 m².¹⁰⁰ U tom slučaju ne možemo prihvatiti Bogetićevu

¹⁰⁰ Izračunato pomoću QGIS programa.

procjenu da su zidovi bili dugački svaki po 95 metara, jer bi takva zidana struktura zauzimala površinu od 9025 m², što je veće od pretpostavljene površine platoa Gradine. Župnik Filipović Heldenthalski još 1853. naveo je da „gradska kuća zauzima četvrt jutra” (1438 m²), a u tom bi slučaju duljina zidova iznosila oko 38 metara, što je opet poprilično manja dužina od Krausova crteža, a osobito od Bogetičeve procjene. U ovoj dvojbi najsmislenije bi bilo prikloniti se Krausovoj procjeni, jer ne samo da je riječ o nacrtu koji je načinila osoba koja se bavila tehničkim crtanjem nego se i dimenzije koje je on naveo najprikladnije poklapaju s obje prethodno spomenute katastarske podloge.

*Slika 11. Plato Gradine (poprečne bijele crtice) na katastarskom planu iz 20. stoljeća, koji zauzima jedno jutro i ostatak platoa iz 1956. godine (bijela puna linija unutar parcele 367).
Državna geodetska uprava.*

Pisani dokumenti iz Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu navode da je Žiga Heim izvadio 138 kubičnih hvatova kamena. Debljinu zidova Bogetić spominje u svojemu prvom pismu, i to da je zid širok šest stopa (1,88 m) te da se na dubini od 2 hvata (3,79 m) širi na 9 stopa (2,82 m). Na drugom mjestu, doduše, u radu koji je objavljen u *Arhivu za povjestnicu Jugoslavensku*, Bogetić je naveo širinu zida od osam stopa (2,56 m). Nadalje, Bogetić u pismu poslanom 13. 7. 1872. opisuje zid koji je probio do dva hvata visine (3,79 m), a koji je širok 10 stopa (3,14 m).¹⁰¹ Na temelju takvih nepouzdanih opisa neisplativo je računati koliku je eventualnu površinu strukture Heim iskopao, odnosno u kojoj je mjeri bila očuvana. Kraus u nacrtu navodi okvirno da su zidovi 2,5 metara široki i 2,5 metara duboki. Ako bismo njegovu procjenu primijenili na matematičku jednadžbu (zidovi upisane duljine 62 metra,¹⁰² širine 2,5 metra) te ukupnu kubikažu izvađenog kamena od 138 kubnih hvatova (844 m³), dobivamo prosjek visine zidova od 1,30 m. Ovaj ilustrativni izračun ne predstavlja stvarnu situaciju i stvarnu očuvanost kamenih zidova iz 1879. godine, jer nije u obzir uzeta stvarna tlocrtna dispozicija o kojoj ne znamo ništa detaljnije, ali nam služi za lakšu predodžbu količine kamena koja je odvezena s Gradine 1879. godine. Prema tome, Heim je s Gradine odveo količinu kamena koja bi se našla u kvadratnoj zidanoj strukturi vanjskih dimenzija 67 x 67 metara, širine zidova 2,5 metra i visine 1,30 m. Kako je sav kamen uklonjen, danas više nemamo mogućnost usporedbe građevinskog materijala korištenog na Gradini i onoga korištenog prilikom gradnje starije srednjovjekovne crkve koja se sustavno istražuje na položaju Kamenišće, a čiji su temelji također od kamena. Ako je informacija o dodatnih 900 m³ odvezenog kamena 1937. i 1938. godine točna, ova zamišljena predodžba iskopane količine kamena, u istim plošnim dimenzijama, morala bi biti podignuta barem na 2,6 m. Prema pokretnom arheološkom materijalu iz Muzeja Đakovštine (keramički ulomci, pećnjaci) te Bogetićevim navodima o pronađenim buzdovanima, ali ponajprije Strossmayerovu popisu pronađenog novca iz 1870. godine, možemo izdvojiti jedan vremenski segment kao vjerojatno razdoblje unutar kojega je nastanjivana Gradina, a riječ je o kraju 14., cijelom 15. i prvoj polovici 16. stoljeća, vjerojatno do samoga osmanskog

101 Kako opisuje zid koji kopa, najvjerojatnije je riječ o Gradini jer nije spominjao da vrši iskopavanja i na drugim mjestima, npr. na Kamenišću.

102 Što znači da prilikom izračuna površine računamo s dvije plohe od 62 x 2,5 m i dvije plohe od 67 x 2,5 m, što iznosi 645 m², ili 645 m³ ukoliko je visina zidova 1 m. Dijeljenjem kubikaže koju je Heim odveo sa 645, dobiva se prosjek visine zida od 1,3 m.

osvajanja, opet s velikim oprezom jer ostaje otvorena mogućnost da je na Gradini pronađen i stariji novac od ovoga, no nije zabilježen u pisanim izvorima niti je sačuvan.

Ostala razdoblja prije i poslije ovoga nepoznata su nam, iako se po fotografijama koje su nastale 50-ih godina 20. stoljeća u profilu Gradine može razaznati nekoliko različitih slojeva, ali kako je riječ o crno-bijelim fotografijama, ne isključujemo mogućnost da se ukupna stratigrafska sekvenca i ne može razabrati pravilno. Velika je vjerojatnost, ukoliko je postankom ovaj položaj stariji od srednjovjekovnog razdoblja, da je korišten i u drugim, ranijim, vremenskim razdobljima. U teoretiziranju o ranijim arheološkim slojevima na ovome položaju treba adresirati i neobičnost postojanja same Gradine kao istaknutog brežuljka u ravnom okolišu. Među pisanim izvorima Oriovčanin prvi (i jedini) otvoreno ocjenjuje da je riječ o „rukotvornom brežuljku”.¹⁰³ Ukoliko se u obzir uzmu slične glomazne neprirodne reljefne manifestacije u ravničarskom krajoliku, raste vjerojatnost pretpostavke kako i ovdje nije riječ o prirodnom, nego umjetno stvorenom brežuljku kakav postoji u Jalžabetu kod Varaždina i kakav je postojao u Regölyju u Mađarskoj (kojega je zadesila slična sudbina kao i gorjansku Gradinu), a koji su tumuli iz starijeg željeznog doba, ili brežuljak kakav je u Starim Mikanovcima (Damića gradina), također starija prapovijesna umjetna tvorevina. Za potkrepu takve teorije svakako je potrebno otkriti istodobno naselje u bližoj okolici Gradine, za što do sada ne postoje nikakve indikacije. Tri stariježeljeznodobna lokaliteta nalaze se u susjednom selu, Satnici Đakovačkoj, a početkom 20. stoljeća inženjer Franjetić ondje je iskopao nekoliko grobova čije je skice zabilježio zajedno s opisom nalaza,¹⁰⁴ a koje pokazuju određene karakteristike metalnodobnih ukopa, kao što su kremacija, prilaganje oružja, prilaganje keramičkog posuđa, ukop pod manjim zemljanim tumulom i drvena oplata groba (koju Franjetić tumači kao lomaču *in situ*, u raci), ali za točno određivanje svakako je potrebna revizija arheološkog materijala. Nadalje, potrebno bi bilo pronaći nalaze na mjestima koja su bliže samoj Gradini iz ovoga razdoblja, kako bismo se uopće usmjerili prema mogućnosti interpretacije postanka Gradine na umjetan način u raz-

103 NSK, Zbirka rijetkosti, Starožitnosti Kraljevstva Slavonije (Luka Ilić Oriovčanin), Poglavlje: Gorjane. R 3252.

104 MĐĐ: Rudolf FRANJETIĆ, Prehistorijske građevine na cesti Satnica – Gorjani, km 2 (kotar Đakovo), MĐ-PZ-267, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo; Rukopis ing. Radoslava Franjetića; pisma V. Hofileru, Arheološkom muzeju u Zagrebu i drugima (nepoznati prepisivač) MĐ-PZ-264, Arhiv Muzeja Đakovštine Đakovo.

doblju željeznog doba, a s obzirom na intenzivne terenske preglede u okolici Gorjana koji nisu rezultirali nalazima iz željeznog doba, vjerojatnost za pronalazak i eventualno povezivanje s Gradinom uvelike se smanjuje. Nadalje, gorjanski kraj obiluje arheološkim nalazištima iz vremena mlađega kamenog doba koja se manifestiraju kao kružne uzdignute strukture, zaštićene opkopima koji su do današnjeg vremena zaravnani. Takvi su lokaliteti Kremenjače, Topole i Dubrava – Gradina na prostoru Općine Gorjani, a izvan nje, u bližoj okolici nalazi ih se još dosta koji također nisu prirodne tvorevine, nego rezultat prapovijesnog inženjerstva koje je vidljivo do danas.¹⁰⁵ Stoga nije nelogično pripisivati porijeklo Gradine antropogenom procesu, osobito jer danas nije ostalo ništa od nje što bi nam moglo opovrgnuti ili potvrditi takve teorije, do budućih istraživanja koja će se usmjeravati ka ispitivanju zatrpanih jaraka s unutarnje strane do danas sačuvanog vanjskog prstena opkopa.

Na temelju prethodno obrađenih izvora saznajemo da je 1776. kopana cigla za gradnju nove crkve, da je po naredbi vlastelina Jankovića već 40-ih godina 19. stoljeća kopano ovdje, a i sam župnik Heldenthalski još 1853. navodi kako seljaci raznose zemlju sa ostataka. Bogetić je kopao 1872. godine, a u jednom trenutku između 13. srpnja 1872. i 2. travnja 1873. biskup Strossmayer zabranio mu je da nastavi s iskopavanjem. U toj prvoj kampanji otvorio je veliku površinu jer u pismima navodi kako je iskopao 200 stopa dug zid te da ga je „probio” do dva hvata visine (3,79 m). Nakon toga, 13. veljače 1879., Bogetić piše u pismu kako je čuo da se kopa na Gradini i da se vadi kamen, a već u lipnju Zemaljska vlada obavještava Ravnateljstvo Narodnog muzeja u Zagrebu da je đakovački Stolni kaptol prodao kamen s Gradine Žigi Heimu i da ga on kopa. S tog iskapanja potječe i Krausov crtež, a negdje istodobno ili prije zbilo se i Bogetićev pokušaj da ipak bude uključen u iskopavanje na Gradini, u vidu prijedloga ugovora kojega je sastavio i poslao na Ravnateljstvo Zemaljskog muzeja u Zagrebu. Nemamo sačuvane detalje zašto je to poslao i točno kada, je li uopće izišao s prijedlogom za takav ugovor pred župnika Topalovića ili đakovački Stolni kaptol. Ovdje se javlja jedna nelogičnost, a to je zašto je Stolni kaptol uopće dopustio uništenje zidina na Gradini. Biskup Strossmayer Bogetića je zaustavio s iskopavanjem i često ga Bogetić spominje kao prepreku, uz župnika Topalovića. Rački,

105 Rajna ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, Hrvoje KALAFATIĆ, Bartul ŠILJEG i Tomislav HRŠAK. „Krugovi i keramika kroz stoljeća: značajke naselja sopotske kulture.” *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 36/2019., 41–84.

bliski Strossmayerov politički istomišljenik i prvi predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, također traži 1872. da se zidovi očiste te da se ne vade. Nejasno je kako je nakon sedam godina na kraju ipak došlo do dopuštenja da se kamen izvadi i raznese, i to po poprilično nižoj svoti (680 forinta) od one o kojoj je Bogetić govorio (10 000 forinta) i od svote koju je župnik Topalović navodno tražio (20 forinta po kubnom hvatu), a sve to uz prisutnost tek jednog nadglednika koji se brinuo da nalazi dospiju biskupu Strossmayeru.

Gorjanski župnik Aca Žabarović opisuje kako su se te 1879. godine dinamitom oslobađale kamene strukture, što je zasigurno devastiralo sve okolne stratigrafske ostatke. Ostatak platoa Gradine do 1956. godine sveden je na dvadesetinu površine kakvu je opisivao Bogetić 70-ih godina 19. stoljeća, a do kraja 60-ih godina 20. stoljeća uklonjeni su i posljednji ostatci. U ovom trenutku vraćamo se na informaciju koju prenosi Lucija Karalić kako su se temelji na Gradini raznosili dinamitom 1937. i 1938. godine te da je izvađeno oko 900 m³ kamena. Ovaj podatak ne nalazimo u drugim, kasnijim pisanim izvorima i donekle je i iznenađujući. Naime, u već spomenutom pismu iz 1893. Općina Gorjani od Biskupije traži dopuštenje za kopanje kamena s Gradine, ali ga ne dobiva jer je od Biskupije poslan očevidnik Voršak, koji izvještava da kamena više nema jer je poduzetnik Heim sve iskopao. Zanimljivost je i količina kamena koja je u ovoj drugoj kampanji izvađena, po procjeni oko 900 m³, dok je Heim šezdesetak godina ranije iskopao 844 m³. I metoda je bila ista u obje kampanje (raznošenje dinamitom), a i konačno odredište izvađenog materijala: cesta. No, ovaj zapis donosi nam jednu novu informaciju, a to je da je zid bio izvana ravnog profila, a iznutra zakošen.¹⁰⁶ Lucija Karalić ujedno navodi i najveće mjere širine zida, čak 4 metra. Ako je taj podatak točan, očito je riječ o duboko ukopanim strukturama koje se nisu vidjele krajem 20. stoljeća od strane Voršaka i Cepelića, ali su kubikažom nešto veće od količine koju je Heim iskopao 1879. godine. Mato Zimaj, od kojega je Lucija Karalić dobila ovu informaciju, bio je općinski načelnik u vrijeme iskopavanja, a i sama Lucija Karalić u to je vrijeme već bila učiteljica

106 Ovo je u suprotnosti s Bogetićevim navodom iz 1875. godine gdje navodi da je zid izvana zakošen. A. BOGETIĆ, „Odgovor na njeka pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine”, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, XII./1875., 131.

u gorjanskoj osnovnoj školi, stoga nema razloga da se ovi podatci ne smatraju pouzdanima.¹⁰⁷

Nema razloga sumnjati da je struktura na Gradini bila građena od kamena, jer inače ne bi bila raskopana, odvezena i prodana. Jesu li Bogetićevi navodi o postojanju palisade uz vanjski zid s razmakom među kolcima od jedne stope (0,32 m) istinite, danas više nemamo načina provjeriti. Bogetić također navodi da su temelji ove strukture na Gradini bili od kamena, dok su zidovi građeni od cigle dimenzija 0,36 x 0,18 m. Bilo kakve druge pokretne nalaze, osobito dijagnostičke keramičke nalaze koji bi nam pomogli odrediti vremenski okvir korištenja ovog položaja ili namjenu također nisu u većem broju niti sačuvani niti opisani, osim tek nekolicine koja je u Muzej Đakovštine dospjela tek nakon što je Gradina gotovo posve nestala. Iz Strosmyerova pisma 1870. godine, ali i nekoliko Bogetićevih, čini se da su zlatnici iz razdoblja srednjega vijeka bili čest nalaz.¹⁰⁸ Sve informacije o stratigrafskoj sekvenci ovakvoga dominantnog položaja u okolišu također su nepovratno izgubljene. I prosuđujući o samom podrijetlu ovakvog brežuljka, ostaje nam isključivo nagađanje.

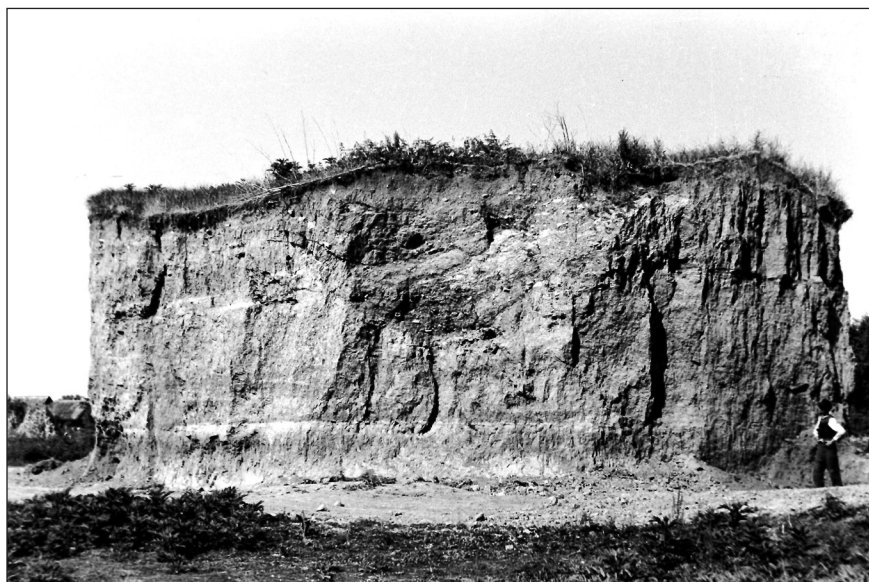
Današnje nepostojanje ovako zanimljivog i vrijednog arheološkog lokaliteta i neobičnoga povišenog položaja usred okolne ravnice ostaje spomenik štetnoj metodologiji usmjerenoj na pokretne vrijedne arheološke nalaze uz kompletno demoliranje zidanih struktura i arheoloških slojeva, koje je, doduše, inicirao Antun Bogetić, ali proveo Sigismund Heim, i u konačnici, Općina i lokalno stanovništvo. Kad je ogoljena od svih zanimljivih arheoloških nalaza, takvoj pseudoznanosti, kakvom se služila većina intelektualne elite krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Gradina je predana na konačno uništenje najbližem stanovništvu koje ju je razgradilo, a njezine rasute tragove danas nailazimo pod gorjanskim cestama, u starim ili već srušenim kućama, vrtovima i poljima.

107 Podatke o članovima Općinskog poglavarstva i načelnicima Općine Gorjani (prema informacijama dobivenim od Marka Stažića) Lucija Karalić donosi u svojoj rukopisnoj baštini) vidi u: L. Karalić, *Rukopisna baština, Bilježnica 8*, MĐĐ.

108 Čak i ako ne uvrstimo u razmatranje informaciju koju Aca Žabarović donosi o radnicima koji su iskopali vrč sa zlatnicima i pobjegli s Gradine, a što je čuo po priči (vidi bilješku 78).

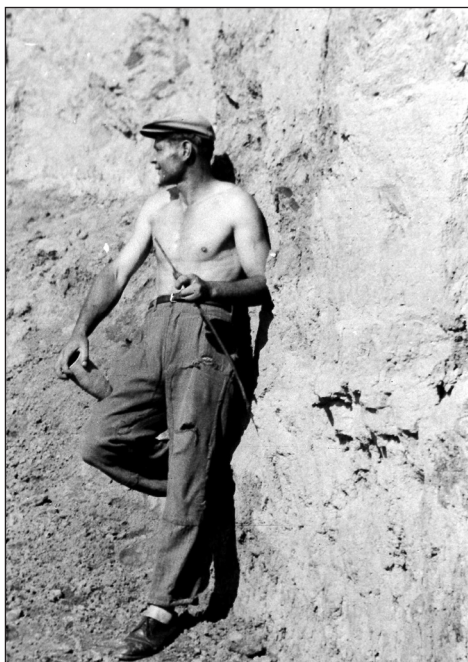
Slika 12. Ostatci Gradine tijekom 50-ih godina ili početkom 60-ih godina 20. stoljeća. Muzej Đakovštine Đakovo, (bez signature).

Slika 13. Ostatci Gradine iz 50-ih godina ili početkom 60-ih 20. stoljeća. U profilu su vidljivi arheološki slojevi (ulegnuće u središnjem dijelu). Muzej Đakovštine Đakovo.

Slika 14. Fotografija koja se nalazi u Spomenici Osnovne škole u Gorjanima s godinom 1961. Kako je na fotografiji ista osoba kao i ona prethodne dvije, jasno je da su sve tri nastale u isto vrijeme. Osnovna škola Gorjani.

Slika 15. Ostatci Gradine 1953. g. i nepoznata osoba koja drži u ruci oštećeni srednjovjekovni pećnjak. Muzej Đakovštine Đakovo (1726 K).

Slika 16. Kamen koji potječe s Gradine (prema kazivanju Joze Matanovca), a koji danas služi kao međaš. Foto: Jelena Boras

Slika 17. Fotografija bunara bez signature, koja se nalazi zajedno s fotografijama s Gradine iz sredine 50-ih godina 20. st. Muzej Đakovštine Đakovo.

SUMMARY

Jelena Boras

CHRONICLE OF THE DESTRUCTION OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF GRADINA IN GORJANI

Gradina was an archaeological site in the form of a raised hill surrounded by two rings of earthworks and embankments, located in the village of Gorjani. It was destroyed during the 19th and 20th centuries due to the extraction of stone materials and the removal of soil. According to written sources, Gradina housed a rectangular stone structure measuring 65 x 65 meters, which was used for residential or defensive purposes. The excavation of this structure began in the first half of the 19th century, and the earliest records preserved from the excavation are attributed to the Gorjani chaplain Antun Bogetić.

Bogetić insisted on digging and selling stone materials to finance the excavation in hopes of finding valuable antiquities. His excavation started in 1872, but in 1873 Bishop Josip Juraj Strossmayer ordered him to cease the work. In 1879, the cathedral chapter of the Bosnian Diocese, based in Đakovo, allowed entrepreneur Sigismund (Žiga) Heim to excavate stone at Gradina. Heim paid 5 forints for each cubic yard of excavated stone to the cathedral chapter (a total of 690 forints for 138 cubic yards or 844 m³), and sold the stone for road construction. Written sources indicate that Heim removed all the stone from Gradina by the end of the 19th century.

In the early 20th century, the Municipality of Gorjani became the owner of Gradina and systematically removed soil from the site, both for economic reasons and to adapt the area to agricultural production. The surrounding earthworks were covered with soil, and in the late 1930s, approximately 900 m³ of stone was excavated and used to improve the road infrastructure, this time within the village of Gorjani. The soil removal continued until the late 1960s, leaving only a square incomplete ring of earth embankments at Gradina that is still visible today.

There are very few preserved findings from Gradina. In a letter from Bishop Strossmayer to Franjo Rački, medieval gold coins were mentioned, dating from the late 14th to the first half of the 16th century, likely representing at least a part of the period of Gradina's habitation. The Museum of Đakovo lists 55 objects originating from Gradina, with most of them being ceramic fragments of vessels and stove tiles that can be dated to the late Middle Ages.

The destruction of Gradina represents a significant loss to the archaeology of Đakovo and the study of Gorjani's history, as it leaves many unanswered questions about the nature of the structure that once stood at this location, its precise historical period, the presence of older and more recent findings from the Middle Ages, and the origin of the hill itself: natural or artificial.